

C L C VI/7
817 91474x

P. BOSCH GIMPERA — L. PERICOT — J. COLOMINAS
M. PALLARÈS — J. RIUS

EXCAVACIÓ DE SEPULCRES MEGALÍTICS

AMB UN ESTUDI ANTROPOLÒGIC

PER

TELESFOR DE ARANZADI

(ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, VOL. VI)

BARCELONA. — 1920

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or title.

Faint, illegible text in the middle section of the page.

Faint, illegible text in the lower middle section of the page.

Excavació de sepulcres megalítics

ELS SEPULCRES MEGALÍTICS DE L'ALT EMPORDÀ

A les ramificacions de Les Alberes abunden els megalits, essent una de les regions de Catalunya en què eren coneguts en més gran nombre. Des del terme d'Agullana fins a Roses i el Port de la Selva no hi ha solució de continuïtat en llur existència. Això, unit a ésser aquells prop dels passos que condueixen al Rosselló (Pertús, Coll de Banyuls), fa que llur estudi sigui d'un alt interès.

Els sepulcres novament explorats havien estat descrits pel Sr. Cazorro, i alguns d'ells ho foren abans per D. Lluís Marian Vidal i altres (1). En l'exploració, feta els primers dies de juliol de 1920, s'estudiaren els megalits als quals era possible arribar partint de dos centres: Agullana i Espolla (2). Anem ara a publicar el resultat de les nostres excavacions:

L'Estrada. LLOSA DE LA JASSA D'EN TORRENT (3). — A la muntanya de petita elevació i plena de sureda coneguda amb el nom de Comanera, parròquia de L'Estrada, que s'estén a la vora de la carretera de La Junquera, se n'hi coneixien dos que foren excavats: el de la Llosa de la Jassa d'En Torrent i el de la Barraca del Lladre.

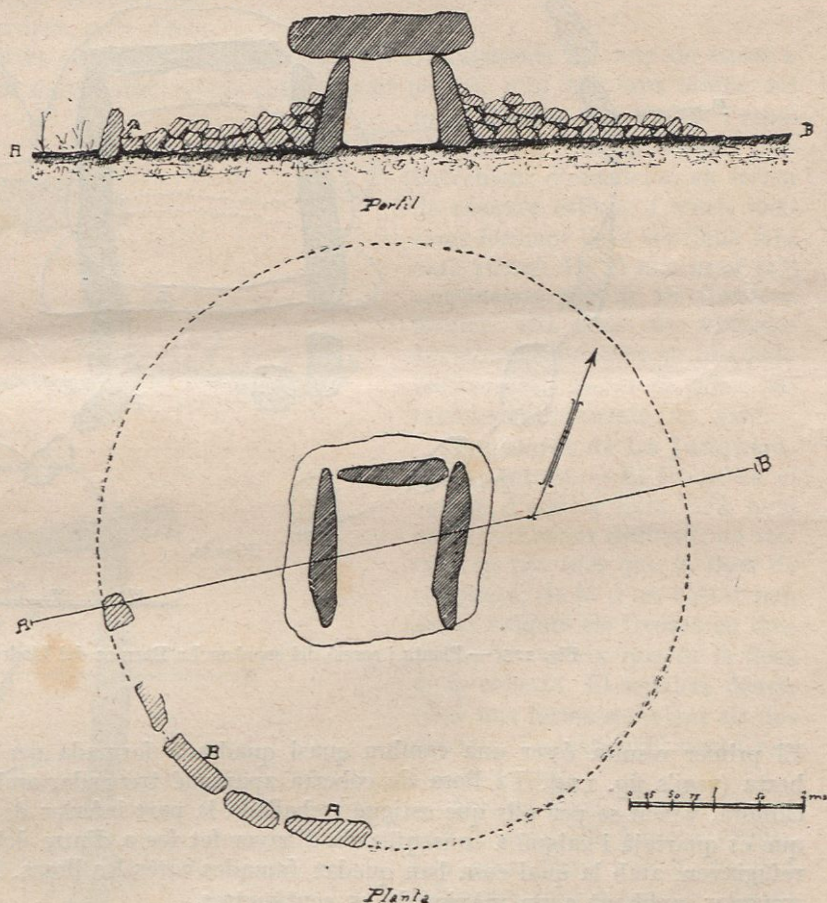

Fig. 124. — Planta i secció del sepulcre La Llosa de la Jassa d'En Torrent (L'Estrada)

(1) BALMAÑA (A.): *Les coves d'Alarbs. Dólmens de Espolla* (Butlletí de l'Associació catalana d'excursions científiques, 1879); SANPERE I MIQUEL (P.): *Monumentos megalíticos ibéricos* (Revista de Ciencias históricas, II, 1881, pág. 472); VIDAL (LL. M.): *Más monumentos megalíticos en Cataluña* (Memorias de la Acad. de Cienc. Barc., 1893); CAZURRO: *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona* (Madrid, 1912); BOSCH: *Prehistoria catalana* (Barcelona, 1921), pág. 99 i següents.

(2) A Agullana facilità notablement el treball D. Ll. M. Vidal, i a Espolla el mestre D. Angel Costal. Els propietaris dels sepulcres, particularment el Sr. Marquès de Camps, propietari de diversos d'Espolla, i el Sr. Torrent, de La Junquera, propietari dels de l'Estrada, ens donaren tota mena de facilitats.

(3) CAZURRO: Obra citada, pàgs. 54-55.

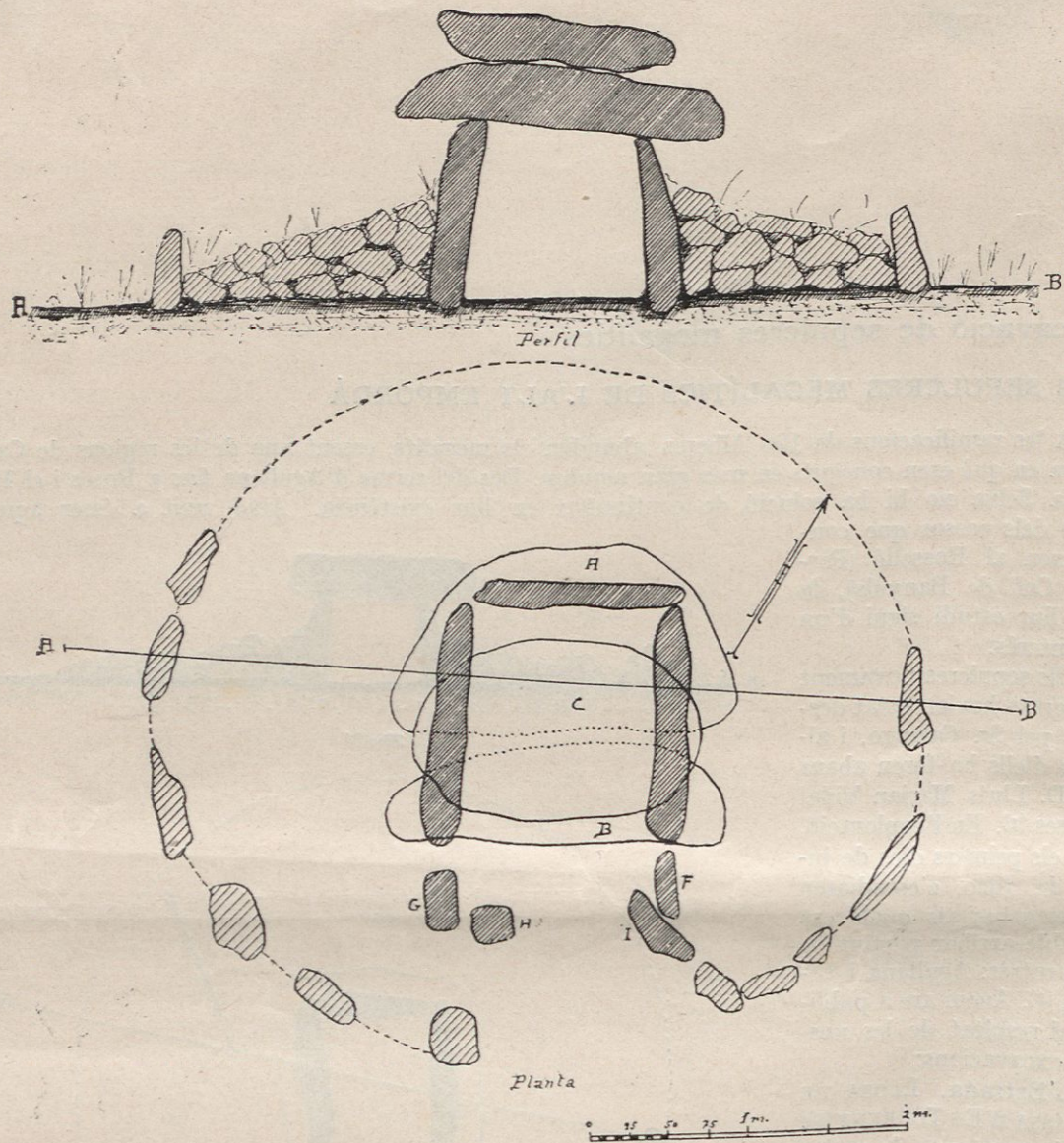

Fig. 125. — Planta i secció del sepulcre La Barraca del Lladre (L'Estrada)

El primer resulta ésser una cambra quasi quadrada formada per tres lloses, i una altra de coberta (vegi's fig. 124). La llosa de coberta aparegué trencada, amb trossos caiguts dintre de la cambra, veient-se per ells que estigué treballada la part inferior de la dita llosa, la qual sembla que es quartejà i caigué a conseqüència d'haver fet foc a dintre del sepulcre els pastors que s'hi refugiaven, amb la qual cosa han quedat fumades totes les lloses. La de coberta tenia un gruix irregular, arribant a un màxim de 45 centímetres.

Excavats uns 20 centímetres, s'arribà al pis ferm de terra, i la cambra resultà de 1'50 metres a l'entrada, 1'55 al fons, 1'75 al costat sud i 1'80 al costat nord. L'altura era de 1'10 metres.

A l'exterior del sepulcre es veuen senyals clares d'un cercle de pedres. A la part més ben conservada, la distància d'ell a l'entrada del sepulcre era de 3'30 metres. Algunes de les pedres que el formaven tenien (A) 1'20 d'ample, 0'45 de gruix i 0'15 d'alt, (B) 0'65 per 0'75 i 0'30, etc.

Troballes. — En la terra excavada sols hi havia cendres, producte dels focs moderns, i fragments de terrissa moderna. Sols dos fragments del mig petits i de terrissa feta a mà grollera, rogenca-negrosa, semblen ésser antics.

LA BARRACA DEL LLADRE (1). — Tenia una forma semblant en tot a l'anterior i quelcom més petit, format també per tres lloses sense la d'entrada (vegi's fig. 125). La cambra té, tret uns 30 centímetres de terra i arribat al sòl de rocam, 1'25 metres l'entrada i 1'25 el fons, 1'50 i 1'50 els costats, 0'90 l'altura pel costat nord a la part del fons, i 1'15 l'altura del costat sud.

A la part de l'entrada hi ha unes quantes lloses petites que semblen perllongar els costats: la F té 35 centímetres de llarg per 80 d'alt, i la G 40 centímetres per 45, arribant altres petites lloses fins al cercle (H, 0'3 × 0'25 × 0'2 m. (alt), I, 0'55 llarg per 0'6 m. alt). La coberta és curiosa, ja que està formada per tres lloses, una sobre les altres dues. Les de sota tenen una forma irregular. La del fons (A) té 2 × 1'10 metres, la del costat de l'entrada (B) 2'15 × 0'90 i la de dalt (C) és circular (1'25 × 1'50). El gruix de totes elles varia, essent 40, 30 i 30 centímetres els màxims.

El cercle de pedres té 4 × 5 metres de diàmetre i està format per pedres de molt variades dimensions.

Troballes. — Prop de l'entrada sortiren uns quants fragments petits de terrissa, part d'ells evidentment moderns, però altres són sens dubte antics. Ultra 21 fragments del mig de vasos a

Fig. 126. — Ceràmica de la Barraca del Lladre (1/2 apr.)

petites, n'hi han tres també del mig, rogencs, que són de l'espècie del vas campaniforme, probablement d'escudella, en forma de casquet esfèric, i tenen incisions formant línia contínua feta amb punxó. En el més gran (4'5 centímetres per 4) les incisions formen una sèrie de triangles apoiats per llur base en una línia horitzontal i fileres de línies paral·leles transversals (fig. 126).

Sepulcres de La Junquera.

CANADALT (2). — El situat en el veïnat d'aquest nom està avui quasi totalment destruït, no restant en peu més que la llosa de capçalera; de la d'un costat han restat caiguts els trossos en desordre, lo mateix que de la llosa de la coberta. El sepulcre deuria tenir una forma semblant als dos descrits, i encara s'hi veuen restes de túmul.

Semblà inútil l'excavació perquè ja apareixia la roca visible, i la poca terra que hi havia a sobre presentava senyals d'haver estat remenada.

SEPULCRE DEL MAS BALETA (3). — Ofereix un tipus més rectangular que els anteriors i està format per quatre lloses,

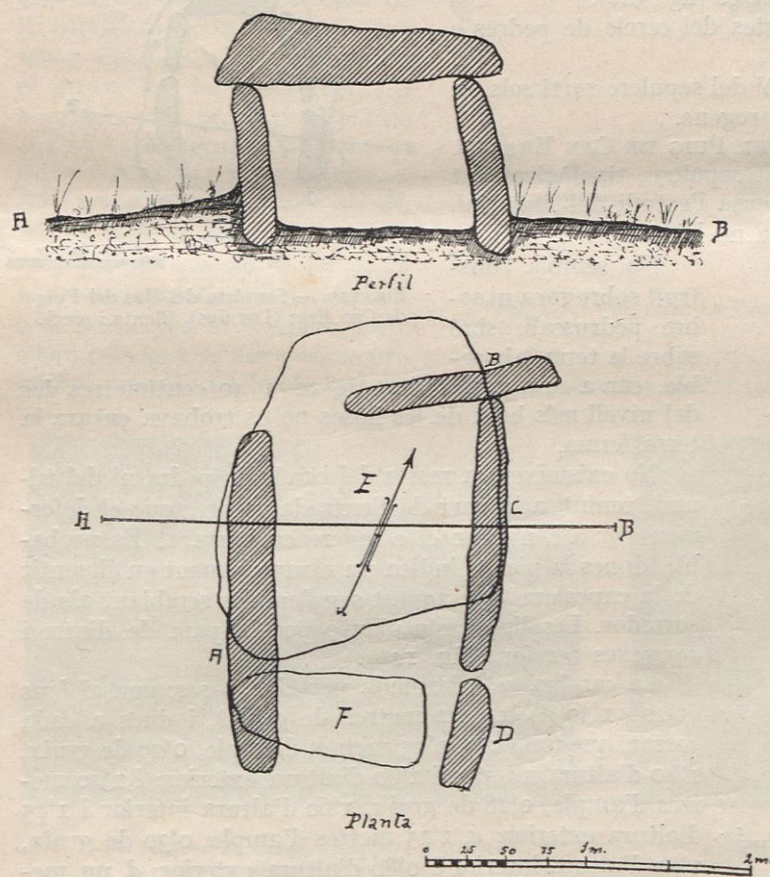

Fig. 127. — Sepulcre del Mas Baleta (La Junquera). Planta i secció

- (1) CAZURRO: Obra citada, pàgs. 55-56.
 (2) CAZURRO: Obra citada, pàgs. 51-52.
 (3) CAZURRO: Obra citada, pàg. 52.

essent la de la coberta trencada i en part caiguda (vegi's fig. 127). La del costat W. (A) té $2 \times 1 \times 0'4$ metres, la de la capçalera (B) $1'4 \times 0'8 \times 0'2$, la del fons del costat E. (C) $1'4 \times 0'85 \times 0'2$, l'anterior del mateix costat (D) $0'8 \times 0'65 \times 0'2$; la llosa de coberta que està en el seu lloc (E) $1'2 \times 1'6 \times 0'45$, la caiguda (F) $1 \times 1'6 \times 0'45$. La cambra resulta tenir 1×2 metres.

No s'han conservat restes de túmul.

Troballes. — Els 25 centímetres de terra negrosa que contenia presentaven senyals d'haver estat regirats, cosa natural per trobar-se el sepulcre a tan pocs passos del Mas Baleta. No es trobaren més que restes informes i inclassificables de terrissa, probablement moderna.

Campmany. SEPULCRE DE QUERA FUMAT (1). — Està adossat a un marge i és difícil de trobar, puix que està voltat de pedres i malesa.

La forma és també quadrangular, i està construïda per tres lloses i la coberta,

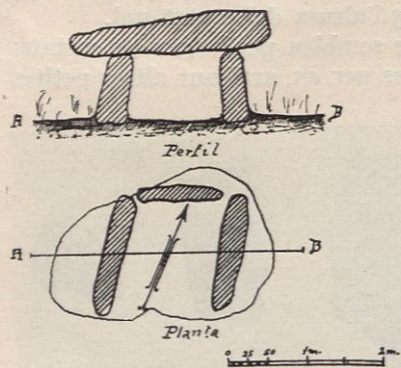

Fig. 128. — Sepulcre de Quera Fumat (Campmany). Planta i secció

resultant una cambra que té 1 metre a l'entrada, $1'25$ al fons, $1'15$ al costat oest i $1'30$ al costat est. L'altura és de 75 centímetres a 1 metre. La coberta, molt irregular, té $2'70$ metres de llargada màxima per $1'70$ d'amplada màxima, i un gruix variable entre 20 i 45 centímetres (fig. 128).

No es pot veure bé si hi ha restes del cercle de pedres o del túmul pel brossall que el volta.

En la poca terra que cobria el sòl del sepulcre sortí sols un fragment de la vora d'un vas a mà rogenc.

Darnius. SEPULCRE DEL MAS DEL PUIG DE CAN ERAS (2). — Situat molt prop del Mas, aquest sepulcre, tipològicament molt interessant, és inaprofitable per a l'estudi del material, ja que en la poca terra que contenia no hi ha gairebé res.

No sembla construït sobre roca ni sobre pedruscall, sinó sobre la terra laborable, car a una profunditat de 20 a 40 centímetres des del nivell més baix de les lloses no es trobava encara la terra ferma.

No existeixen ja restes del cercle de pedra ni del túmul, tenint, a la part de l'entrada, pedres que el deformen per a convertir el sepulcre en barraca. És probable, doncs la planta indica un eixamplament en el sentit de la capçalera, que aquest sepulcre fos semblant als de corredor. Les lloses són planes per la part de dintre i convexes per fora (fig. 129).

La cambra està formada per cinc lloses: una al fons ($1'10 \times 1'50$ d'alt $\times 0'2$ metres de gruix), i dues a cada costat, que tenen: *a*, $0'75$ metres d'ample, $0'27$ de gruix, $1'40$ d'altura interior i $1'60$ d'altura exterior; *b*, $1'20$ metres d'ample, $0'28$ de gruix, $1'60$ d'altura interior i $1'75$ d'altura exterior; *c*, $1'15$ metres d'ample, $0'30$ de gruix, $1'40$ d'altura interior i $0'80$ d'altura exterior; *d*, un metre d'ample, $0'35$ de gruix, $1'55$ d'altura interior i $1'05$

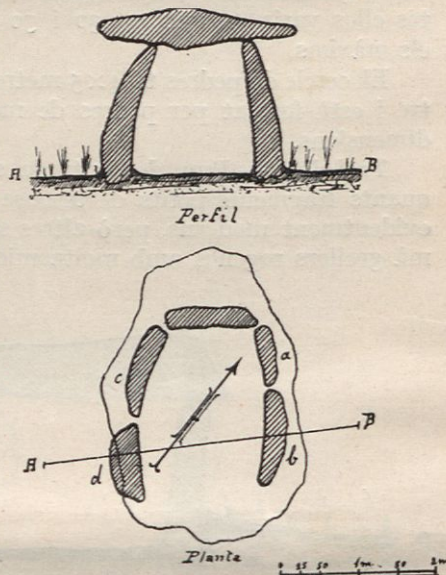

Fig. 129. — Sepulcre del Mas del Puig de Can Eras (Darnius). Planta i secció

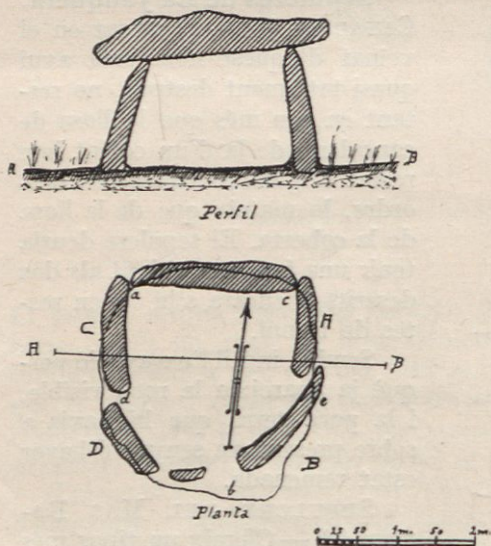

Fig. 130. — Sepulcre de Gutina (Sant Climent Sasebas). Planta i secció

(1) CAZURRO: Obra citada, pàg. 53.

(2) CAZURRO: Obra citada, pàgs. 56-57.

d'altura exterior. L'entrada té 1'60 metres d'ample i 1'55 d'altura, i la diagonal de la cambra 2'40.

La coberta és molt gran, de forma irregular i de superfície molt rugosa. Té 3'70 per 2'20 metres de diagonal i un gruix d'uns 0'4 metres.

Troballes. — Entre fragments de ceràmica moderna sortiren els següents, antics: un del solament d'un vas a mà, groller, rogenc, i dos del mig, grollers, negrosos.

Sant Climent Sasebas. SEPULCRE DE GUTINA (1). — Situat a cosa d'un quart del sepulcre de La Cabana Arqueta, ha sigut aprofitat com a barraca i en part apareix recobert de pedres, ço que dificulta molt el seu reconeixement. Ofereix un tipus molt semblant al del sepulcre precedent de Darnius, i degué ésser també un sepulcre de corredor, del qual ha desaparegut aquest últim (fig. 130).

El formen cinc lloses, essent una la de coberta. La llosa de la capçalera té $2 \times 1'50$ metres, sense ésser possible determinar el gruix; les del costat est (A) $1 \times 1'50 \times 0'20$ (gruix); (B) $1'20 \times 1'20 \times 0'20$ (gruix); les del costat oest (C) $1'30 \times 1 \times 0'20$ (gruix); (D) $1 \times 1'30 \times 0'25$ a $0'30$ (2). A l'entrada hi han dues pedres més petites que no se sap si hi han estat posades modernament o si pertanyen al sepulcre, però s'han remogut de llur posició primitiva. Sembla probable que les

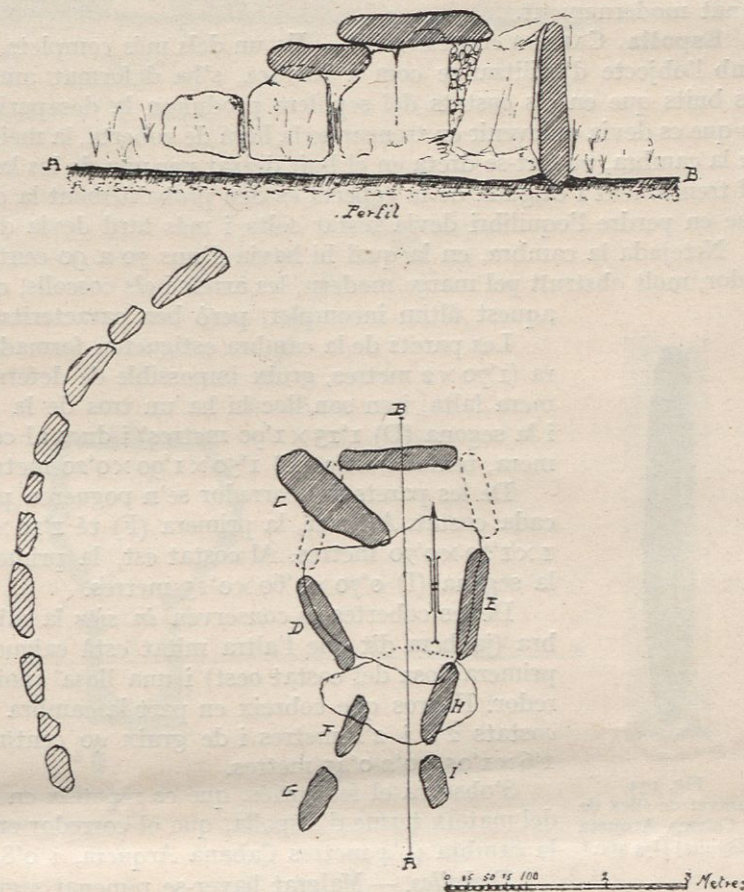

Fig. 131. — Sepulcre La Cabana Arqueta (Espolla). Planta i secció

dues lloses de cada costat devien ésser originàriament una sola,

Fig. 132. — La Cabana Arqueta (Espolla).
Vista des de l'entrada

Fig. 133. — La Cabana Arqueta (Espolla).
Vista lateral W.

(1) CAZURRO: Obra citada, pàg. 41; SANPERE I MIQUEL: Obra citada, pàg. 42.
Per la circumstància que s'esmenta en el text, el Sr. Cazorro no pogué reconèixer l'existència de totes les pedres que formen aquest sepulcre.

(2) Aquesta llosa, a l'exterior, té 1'20 per 1'25 metres.

que es trencà. La coberta té les següents dimensions: *a-b*, 3 metres; *a-c*, 2'60 metres; *b-c*, 1'90 metres; *e-d*, 2'70 metres, amb un gruix molt variable, essent el màxim de 0'60 metres.

Al costat del sepulcre hi ha pedres que no se sap si formaven part del túmul o si s'hi han arreconat modernament.

Espolla. CABANA ARQUETA (1). — Es un dels més complets, però de més difícil estudi, perquè, amb l'objecte d'utilitzar-se com a barraca, s'ha deformat amb parets modernes que omplenen els buits que en els costats del sepulcre produïren la desaparició o trencament d'algunes lloses, ço que es devia esdevenir en trencar-se la llosa de coberta, la meitat de la qual s'inclinà cap a dintre de la cambra, posant-se dreta en el buit deixat per una de les laterals, que ha desaparegut del tot. Al trencament i caiguda de la coberta es deu probablement la desaparició de la llosa lateral, puix que en perdre l'equilibri devia restar solta i més tard devia desaparèixer.

Netejada la cambra, en la qual hi havia d'uns 70 a 90 centímetres de gruix de terra i el corredor, molt obstruït pel marge modern, les arrels i els coscolls, quedà un sepulcre de corredor amb aquest últim incomplet, però ben caracteritzat (vegi's figs. 131 a 133).

Les parets de la cambra estigueren formades per cinc lloses: una de capçalera (1'70 x 2 metres, gruix impossible de determinar), dues al costat oest (la primera falta, i en son lloc hi ha un tros de la coberta (C) 1'15 x 2 x 0'45 metres, i la segona (D) 1'15 x 1'90 metres) i dues al costat est, de les quals falta la primera, tenint l'altra (E) 1'50 x 1'90 x 0'20 metres de gruix.

De les parets del corredor se'n pogueren posar en clar quatre lloses, dues a cada costat. A l'oest, la primera (F) té 1'10 x 1'40 x 0'15 metres, la segona (G) 1 x 1'20 x 0'30 metres. Al costat est, la primera (H) 1'05 x 1'40 x 0'15 metres i la segona (I) 0'70 x 0'60 x 0'25 metres.

De les cobertes es conserven *in situ* la meitat de la llosa que cobria la cambra (ja hem dit que l'altra meitat està caiguda en l'espai que degué ocupar la primera llosa del costat oest) i una llosa apoiada en les dues primeres del corredor. El tros que cobreix en part la cambra és de forma triangular, tenint els costats 2'1 i 2'2 metres i de gruix 40 centímetres; la llosa sobre el corredor 1'6 x 1'05 x 0'2-0'45 metres.

S'observa el fet curiós, que es repeteix en el sepulcre de la Font del Roure, del mateix terme d'Espolla, que el corredor era considerablement més baix que la cambra (1'4 metres Cabana Arqueta, i 0'85 Font del Roure).

Troballes. — Malgrat haver-se remenat segurament des d'antic aquest sepulcre, ultra els fragments de terrissa moderna que en diversos indrets de la cambra i del corredor sortiren, encara fou possible recollir quelques coses indubtablement antigues:

Un formós ganivet de sílex vermellós-groguenc molt ben tallat i amb retocs a ambdós talls (llargada, 23 centímetres; amplada màxima, 3'2; gruixària màxima, 0'3) (fig. 134). Un fragment del mig d'un vas a mà, rogenc, negrós, amb incisions fetes amb punxó formant línies paral·leles que sembla de la mena del vas campaniforme, però de forma indeterminable (casquet esfèric?). Dos fragments del mig, amb ansa, de vasos a mà rogencs grollers, i cinc fragments del mig, sense ansa, semblants, de dimensions variables, no massa grossos. Dos fragments del mig de vasos a mà, negrosos, de superfície polida. Es dubtós si pertany al mobiliari del sepulcre un fragment de la vora d'un vas que degué tenir forma d'*oinochoe*, fet a mà, negrós. D'una violació ulterior procedeixen diversos fragments a torn, rogencs, alguns dels quals semblen ibèrics.

SEPULCRE DELS ARREGANYATS (2). — Situat a una hora i mitja al nord d'Espolla es troba aquest sepulcre, mig destruït, en l'interior del qual sols hi havia uns 10 centímetres de terra.

Fig. 134
Ganivet de sílex de
la Cabana Arqueta
(Espolla) (1/5 apr.)

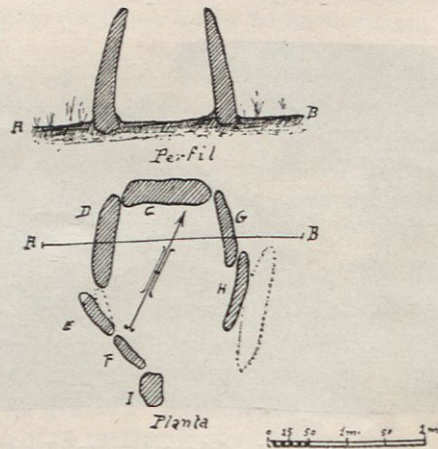

Fig. 135. — Planta i secció del sepulcre
dels Arreganyats

(1) CAZURRO: Obra citada, pàg. 40; SANPERE I MIQUEL: Obra citada, pàgs. 41-42.

(2) CAZURRO: Obra citada, pàg. 46; SANPERE I MIQUEL: Obra citada, pàgs. 43-44.

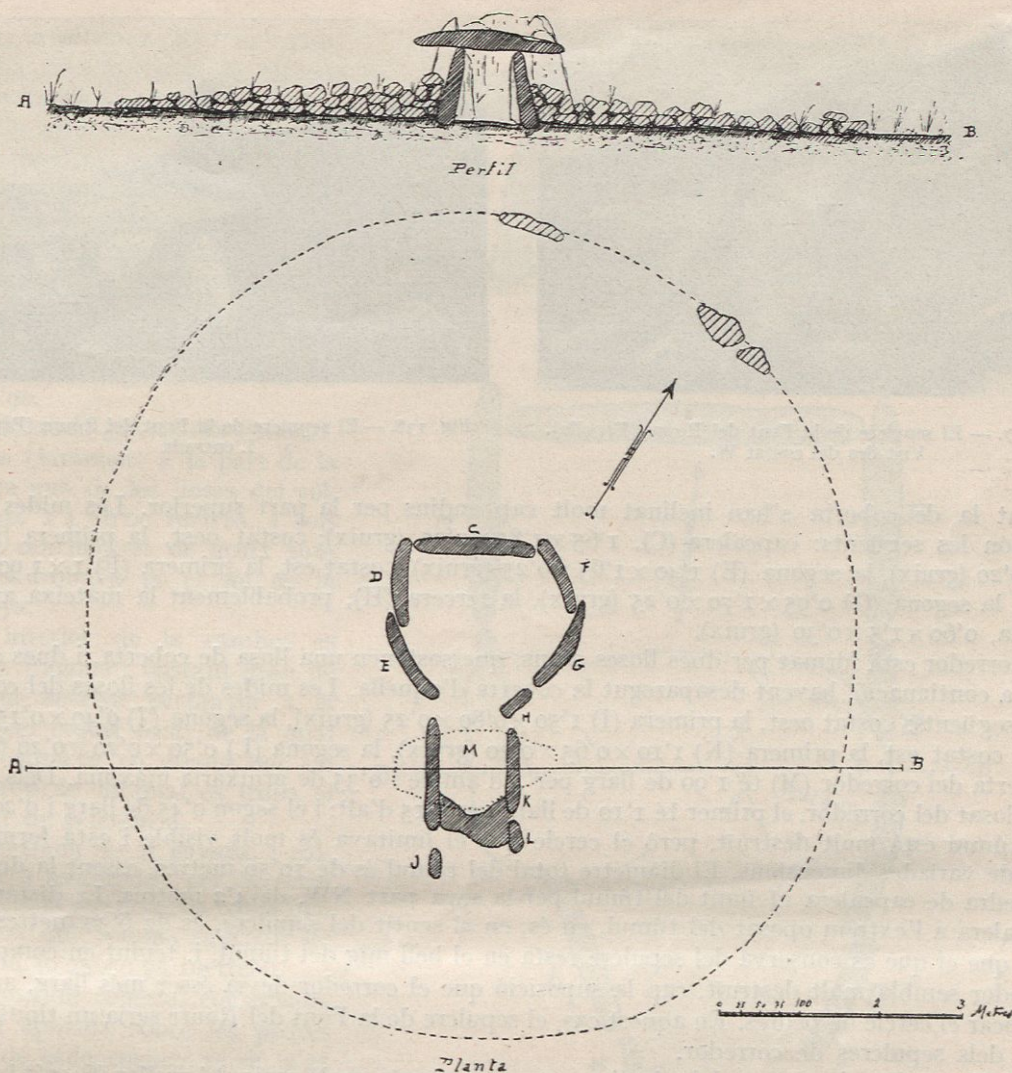

Fig. 136. — Sepulcre de la Font del Roure (Espolla)

Una de les lloses de coberta és caiguda al costat, recordant encara un home del poble haver-la vista en el seu lloc. Té 2'50 × 1'50 metres.

De la cambra queden sis lloses. La de capçalera (C) té 1'20 × 1'40 × 0'30 metres (gruix). Les del costat oest tenen: la primera (D), 1'20 × 1'40 × 0'25 (gruix); la segona (E), 0'80 × 1'30 × 0'15 (gruix); la tercera (F), 0'50 × 0'30 × 0'10 (gruix). Les del costat est, la primera (G) 0'9 × 1'40 × 0'15 (gruix), i la segona (H) 0'65 × 1'35 × 0'15 (gruix). Aquest sepulcre sembla haver estat també un sepulcre amb corredor, del qual resta encara una pedra davant de l'entrada (I), la qual té 0'40 × 0'35 × 0'15 (vegi's fig. 135).

Les lloses de la cambra s'han mogut un xic de llur posició primitiva, però es pot veure encara la forma de la cambra, com s'indica en el pla. El sòl és la roca.

Troballes. — Tan sols prop de la capçalera sortiren dos fragments de terrissa a mà, negrosos: un de la vora i un del mig.

SEPULCRE DE LA FONT DEL ROURE (1). — Està situat a unes dues hores al nord-oest d'Espolla, prop de la font del Roure.

Resultà ésser un sepulcre de corredor de tipus semblant a la Cabana Arqueta, però de dimensions més petites (vegi's figs. 136 a 138). El sòl del corredor és enllosat, formant una mena de graons en el desnivell de la muntanya. La cambra està formada per sis lloses, que per haver des-

(1) CAZURRO: Obra citada, pàgs. 45-46; SANPERE I MIQUEL: Obra citada, pàg. 43.

Fig. 137. — El sepulcre de la Font del Roure (Espolla),
Vist des del costat W.

Fig. 138. — El sepulcre de la Font del Roure (Espolla).
L'entrada

aparegut la de coberta s'han inclinat molt cap endins per la part superior. Les mides de les lloses són les següents: capçalera (C), $1'65 \times 1'85 \times 0'25$ (gruix); costat oest, la primera (D) $1 \times 1'95 \times 0'20$ (gruix), la segona (E) $1'40 \times 1'65 \times 0'25$ (gruix); costat est, la primera (F) $1 \times 1,90 \times 0'25$ (gruix), la segona (G) $0'95 \times 1'70 \times 0'25$ (gruix), la tercera (H), probablement la mateixa anterior trencada, $0'60 \times 1'5 \times 0'30$ (gruix).

El corredor està format per dues lloses grans, que sostenen una llosa de coberta, i dues de més petites a continuació, havent desaparegut la coberta d'aquella. Les mides de les lloses del corredor són les següents: costat oest, la primera (I) $1'50 \times 0'80 \times 0'25$ (gruix), la segona (J) $0'40 \times 0'15 \times 0'20$ (gruix); costat est, la primera (K) $1'10 \times 0'65 \times 0'20$ (gruix), la segona (L) $0'50 \times 0'20 \times 0'20$ (gruix). La coberta del corredor (M) té $1'90$ de llarg per 1 d'ample i $0'35$ de gruixària màxima. Dels graons de l'enllosat del corredor, el primer té $1'10$ de llarg per $0'15$ d'alt; i el segon $0'45$ de llarg i $0'20$ d'alt.

El túmul està molt destruït, però el cercle que el limitava és molt visible i està format per pedres de variades dimensions. El diàmetre total del túmul és de $10'50$ metres, essent la distància de la pedra de capçalera al límit del túmul per la seva part NW. de $4'2$ metres. La distància de la capçalera a l'extrem oposat del túmul, ço és, en el sentit del sepulcre, és de $6'30$ metres. Així, resulta que el que es conserva del sepulcre resta en el bell mig del túmul; i, tenint en compte que el corredor sembla molt destruït, cap la suposició que el corredor devia ésser més llarg, arribant fins a tocar el cercle de pedres. En aquest cas, el sepulcre de la Font del Roure seria un tipus característic dels sepulcres de corredor.

Troballes. — Dos fragments del mig d'un vas a mà, negrós, molt gruixut i groller ($6 \times 7'5$ i $5 \times 6'5$, gruixos: $1'8$ i $2'2$ centímetres, respectivament). Un fragment d'un vas a mà, negrós, groller, i sis de semblants rogencs. Un fragment del mig, a mà, d'un vas groller, rogenc, amb mugronets distribuïts per tota la seva superfície.

SEPULCRE DEL BARRANC (1). — Aquest sepulcre, situat a uns tres quarts al nord-est d'Espolla, sobre una muntanya que domina l'estreta vall de l'Orlina, era conegut per la publicació del Sr. Cazorro, el qual, per estar el sepulcre en part cobert de pedruscall, no pogué veure'n més que un tros. Així semblava en el pla que publicà una cista rectangular.

Una volta excavat, resultà ésser un bonic exemplar de galeria coberta de planta més o menys rectangular, essent difícil de determinar si els costats devien ésser ben paral·lels, per haver-se mogut cap endins algunes de les lloses per efecte de la pressió de les terres (figs. 139 a 141).

A part de les lloses de l'entrada, el nombre i detalls de les quals són difícils de precisar, la galeria està formada per nou lloses de pissarra: una de capçalera i quatre a cada costat. Demés, al costat oest, tres lloses que s'han mogut molt de llur posició primitiva semblen continuar les precedents, mentre que les del costat oposat han desaparegut o s'han trencat, així com les pedres de la coberta. D'aquestes sols en resta una *in situ*, i en procedeixen molts fragments de llosa de pissarra trobats en l'interior de la sepultura. També entre aquests fragments molts poden pertànyer a les lloses que constitueixen la galeria.

Mides de les lloses: capçalera (C), $2'30 \times 1'45 \times 0'25$ a $0'35$ metres (gruix); costat est, la primera (D) $1'20 \times 1'40$; la segona (E) $1 \times 1'10$; la tercera (F) $0'90 \times 1'20$; la quarta (G) $0'80 \times 1$; cos-

(1) CAZURRO: Obra citada, pàgs. 43-44; SANPERE I MIQUEL: Obra citada, pàgs. 44-45.

tat oest, la primera (H) 1'20 x 1'40, la segona (I) 0'65 x 0'50, la tercera (K) 1'20 x 0'80, la quarta (L) 0'80 x 1'10. Els gruixos varien entre 15 i 30 centímetres, però no es poden precisar perquè la naturalesa pissarrosa de les lloses fa que se'n desprenguin fàcilment làmines. Les tres lloses que continuen el costat oest per la part de l'entrada, tenen: la primera (M) 0'40 x 1'40; la segona (N) 0'55 x 0'90; la tercera (P) 0'55 x 0'90.

El sòl de la galeria era enllosat, veient-se clarament a la part de la capçalera una de les lloses del sòl, que tenia 1'4 x 0'60 metres, i sols a 3 ò 4 centímetres de gruix sota d'ella es trobava ja el sòl de la muntanya.

A l'interior de la cambra es trobà un fragment bastant gran de llosa, que sembla pertànyer a la tercera del costat oest, de la qual sols es conserva en el seu lloc un tros i prop de la qual es troba el fragment de referència.

A l'entrada de la galeria, i caiguda, però sostinguda per la terra que omplia el sepulcre, es trobà una altra llosa que sembla procedir de la coberta (0'75 x 0'75 metres).

La llosa de coberta, conservada *in situ* i apoiada sobre les pedres segones de cada costat, té de 2'25 a 2'55 metres de llarg i cosa d'un metre i mig d'amplada, i un gruix màxim de 0'30. En la seva cara superior hi ha una inscripció que sembla deure's a un dels violadors d'aquest sepulcre i que diu «ROCA 1750». Però observant detinguda-

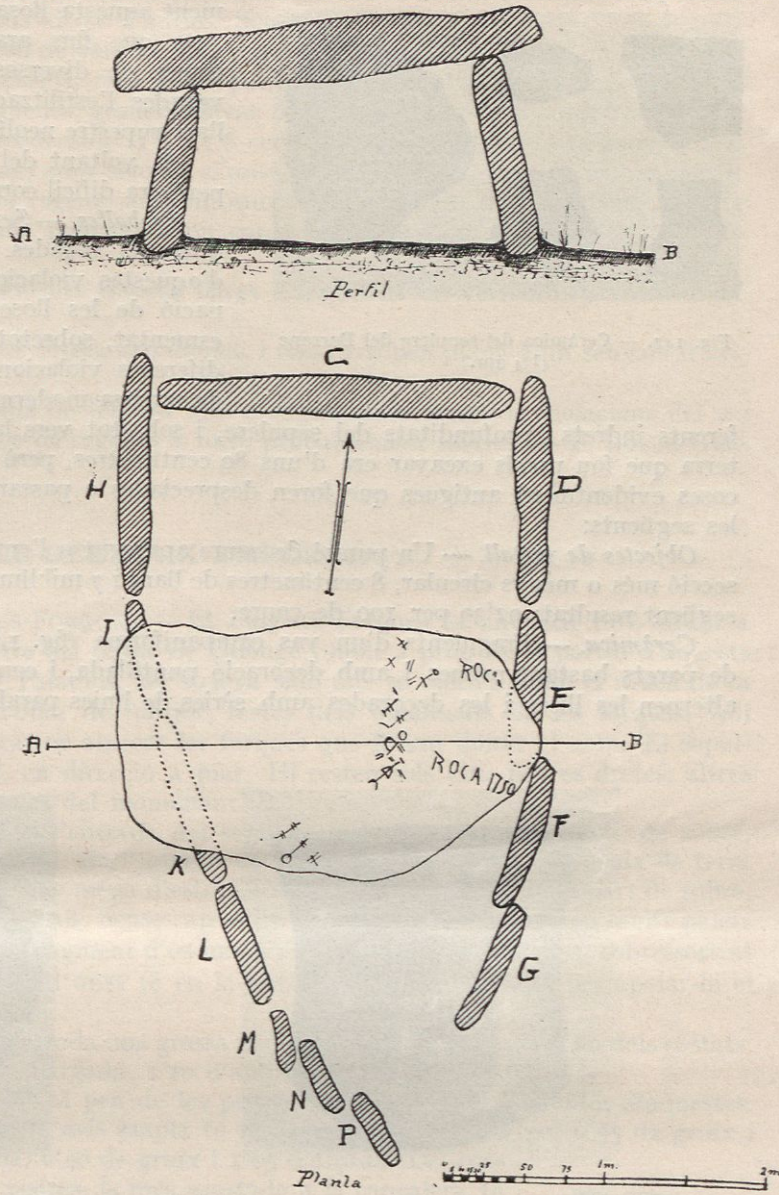

Fig. 139
Sepulcre del Barranc (Espolla). Planta i secció

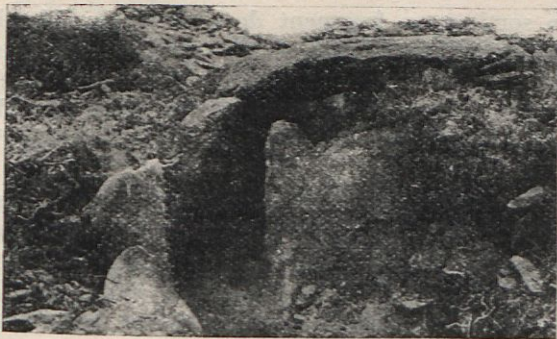

Fig. 140. — El sepulcre del Barranc (Espolla).
Vista de l'entrada

Fig. 141. — El sepulcre del Barranc (Espolla).
Vista des del fons

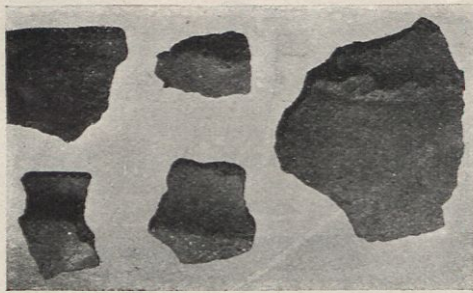

Fig. 142. — Ceràmica del sepulcre del Barranc
(1/4 apr.)

ment aquesta llosa pogueren descobrir-s'hi altres gravats que fins ara havien passat desapercebuts: es tracta de diversos signes que reproduïxen diferents vegades l'estilització de la figura humana corrent a l'art rupestre neolític i eneolític.

Al voltant del sepulcre hi havia molt pedruscall, però era difícil comprovar si formava túmul.

Troballes. — Sembla que aquest sepulcre es violà diferents vegades. A haver restat buit després d'una d'aquestes violacions es degué probablement la inclinació de les lloses laterals vers l'interior, que hem esmentat, sobretot de les properes a l'entrada. De les diferents violacions en donen testimoni els fragments de terrissa moderna i fins ibèrica, a torn, trobats en di-

ferents indrets i profunditats del sepulcre, i sobretot vers la meitat de la llargària. El gruix de terra que fou precís excavar era d'uns 80 centímetres, però encara fou possible trobar qualques coses evidentment antigues que foren despreciades o passaren inadvertides dels violadors. Són les següents:

Objectes de metall. — Un punxó de coure aparegut a l'entrada i gairebé a flor de terra. Té la secció més o menys circular, 8 centímetres de llarg i 7 mil·límetres de gruix. L'anàlisi ha donat el següent resultat: 92'39 per 100 de coure.

Ceràmica. — Fragments d'un vas campaniforme (fig. 143) de terrissa rogenca clara, a mà, de parets bastant primes i amb decoració puntillada, i consistint en zones paral·leles, les quals alternen les llises i les decorades amb sèries de línies paral·leles transversals, fetes sempre amb

Fig. 143. — Sepulcre del Barranc (Espolla).
Vas campaniforme (1/3 apr.)

Fig. 144. — Sepulcre del Barranc (Espolla).
Vas a mà negrós (1/3 apr.)

la mateixa tècnica del puntillat. D'aquest vas en sortiren un fragment de la vora, un del mig de la part ja propera al fons del vas, i dos d'aquesta última part. Amb aquests fragments, malgrat ésser molt pocs, essent segura la forma del vas, s'ha reconstruït. Aparegueren al nivell del sòl del sepulcre, sota el fragment de la tercera llosa del costat oest, que es troba caiguda a l'interior de la cambra. El vas reconstruït té 11 centímetres d'altura i 11'5 de diàmetre de la boca.

Un vas incomplet (però reconstruït) (fig. 144), trobat en tres trossos, fet a mà, de terrissa groguenca-negrosa, de superfície bastant polida, sense ornaments i de forma arrodonida amb una lleugera vora. Té: altura, 13'3 centímetres; diàmetre de la boca, 9'7; diàmetre màxim, 15'7. Sortí prop dels fragments del vas campaniforme. Un fragment de la vora d'un vas a mà de terrissa negrosa, molt ben polida (aparegué entre els fragments dels dos vasos anteriors). (fig. 40, part inferior esquerra). El fragment té en les seves dimensions principals, 4×5'8 centímetres

Cap a la meitat del sepulcre, i a uns 30 centímetres abans d'assolir el sòl, barrejats amb altres fragments moderns en sortiren alguns altres d'antics. Són els següents:

Vuit fragments de la vora o del coll de vasos a mà groguencs, rogencs o negrosos, en general de superfície polida, de variades dimensions, més aviat petites. Trenta set fragments del mig de vasos a mà negrosos, rogencs o groguencs, grollers, llevat de cinc, que tenen la superfície polida. Dos dels grollers tenen un gruix considerable (1'5 i 1'8 centímetres). Dos fragments d'ansa i dos fragments (un de la vora i un del mig) amb senyals d'ansa, de vasos a mà més o menys polits. Un fragment del mig d'un vas a mà rogenc, amb un mugronet (fig. 142). Un fragment del mig d'un vas a mà negrós-rogenc, bastant polit, amb un cordó en relleu i amb impressions digitals (fig. 142).

Restes animals. — Diversos fragments d'ossos llargs i fragment de vèrtebra, probablement humans.

Objectes de pedra. — Una pedra de forma arrodonida i una cara ben plana amb senyals d'utilització (moleta?).

Demés, sortiren diversos fragments de terrissa més moderna procedents de violacions del sepulcre, entre els quals n'hi havia onze de rogencs a torn, probablement ibèrics. — P. BOSCH GIMPERA. — LL. PERICOT.

ELS SEPULCRES MEGALÍTICS DEL BAIX EMPORDÀ

Calonge. SEPULCRE DE PUIG-SES-FORQUES. — El Puig-ses-Forques és un petit turó situat a 2 kilòmetres a l'O. de Palamós, dintre del terme de Calonge i molt a prop de la partió d'aquests dos termes amb el de Sant Joan de Palamós. No s'eleva sinó uns 30 metres sobre el nivell de la mar. En son cim hi ha vestigis d'obra de morter, restes dels fonaments de les forques. Allí mateix hi ha un menhir caigut o tirat en aixecar les forques que li han donat el nom. El sepulcre està situat 40 passes més avall, en direcció a mar. Hi resten sols cinc pedres dretes; altres dues estan caigudes i un xic separades del monument (1).

Excavació. — Practiquem un tall a l'entrada del sepulcre: sols dona terra vegetal, de sobre, i gresa compacta (no remoguda), de sota. En l'interior de la cambra hi trobem una gruix de terra de 1'35 metres, molt remoguda, sense cap mena d'estratificació; és més negrosa de la part de sobre, per la descomposició d'organismes vegetals. Sense cap ordre de superposició apareixen molts palets rodats (de diverses grandàries), algun fragment d'os humà i petits trossos de terrissa, sobressortint una ansa d'un vas negrós polit, la qual ansa té en la part superior un apèndix per apoiar-hi el dit (fig. 147).

Dintre de la cambra hi apareix enterrada una grossa pedra, caiguda tal vegada d'un dels costats. Les seves mides són: 1'68 metres de llargada, 1'10 d'amplada i 0'35 de gruix.

Obtinguda l'extracció de terra fins al peu de les pedres, podem pendre les mides d'aquestes. La capçalera està formada per dues; la més ampla té 1'08 metres d'amplada per 0'35 de gruix i 1'80 d'alçada; l'altra, 0'75 d'amplada, 0'40 de gruix i 1'65 d'alçada. Del costat esquerre hi resten en peu dues pedres; la més acostada a la capçalera té 0'85 metres d'amplada, 0'35 de gruix i 1'45 d'alçada; la que segueix, 0'95 d'amplada, 0'40 de gruix i 1'50 d'alçada. Del costat dret sols en resta una tocant a la capçalera, i té 0'90 metres d'amplada, 0'30 de gruix i 1'70 d'alçada.

Garbellada la terra negrosa arrencada en l'excavació, apareixen altres bocins de la dita terrissa, fragments d'os i un tros de fulla de ganivet de sílex de color negre-cendrós.

Les pedres són totes de granet: hi manquen les que cobrien el sepulcre, que forma una cambra rectangular (figs. 145-146).

Sant Joan de Palamós. SEPULCRE DE MONTAGUT. — D'aquest sepulcre ningú en tenia notícia: fou el Sr. Barceló, de Palamós, el qui el va trobar i ens hi acompanyà amb els Srs. Camós (pare i fill). El camí que més s'hi apropa és el de la casa de La Bell-lloch i enderrocs del castell de Vilarromà. Està situat al bell cim del Monta-

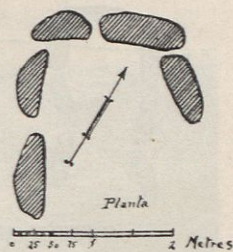

Fig. 145. — Sepulcre de Puig-ses-Forques

(1) Fou descrit (situant-lo equivocadament al terme de Palamós), pel Dr. D. M. CAZURRO en sa obra *Los Monumentos Megalíticos de la Provincia de Gerona*; però no s'hi practicà cap mena d'excavació.

gut, en la part des d'on es dominen els plans de Palamós i Vall-llòbrega, dintre del terme de Sant Joan de Palamós.

Fig. 146. — Sepulcre de Puig-ses-Forques.

Es una petita cista rectangular, malgrat les pedres laterals han fet moviment separant-se de la línia recta (figs. 148 i 151). Ses pedres són de llicorella micàcia, restant-ne en peu quatre i una de caiguda al costat dret. La llosa de la capçalera és ben tallada; té (després de l'excavació) 1'30 metres d'alçada per 1'25 d'amplada i 0'50 de gruix. La del costat esquerre mideix 1 metre d'alçada, 0'80 d'amplada i 0'30 de gruix; la que la segueix, 0'65 d'alçada, 1 metre d'amplada i 0'18 de gruix. La del costat dret a la de la capçalera, 1 metre d'alçada, 0'90 d'amplada i 0'35 de gruix. Hi manca la llosa o lloses que cobrien el sepulcre.

Excavació. — No hi ha senyals d'haver estat excavat aquests últims anys, però el jaciment o capa de terra negra (de 25 centímetres de gruix) apareix molt remogut: segurament fou vulnerat en altres èpoques.

Hi trobem fragments de terrissa negra feta a mà i un petit esclat de sílex negre. Entre els pocs palets rodats, n'hi ha un d'allisat d'una cara.

FITOR. SEPULCRE DE SERRA MITJANA. — L'antic terme de la parròquia de Fitor (agregat avui a Fonteta) és dels més abundants en restes de megalits. Als estudiats i descrits pel Dr. Cazurro (1) s'hi han d'agregar el de Serra Mitjana i el de la Vinya Gran, situats tots en les últimes ramificacions de Les Gavarres, davant dels plans de La Bisbal i Palafrugell. El de Serra Mitjana es troba en la carena de la dita serra, a unes cent passes a la dreta del camí del Portal de Sant Jaume, sortint de Can Plaja.

Es una cista rectangular bastant allargada (fig. 149), de 85 centímetres d'amplada per 2'15

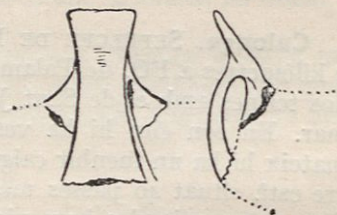

Fig. 147. — Sepulcre de Puig-ses-Forques (1/4 apr.)

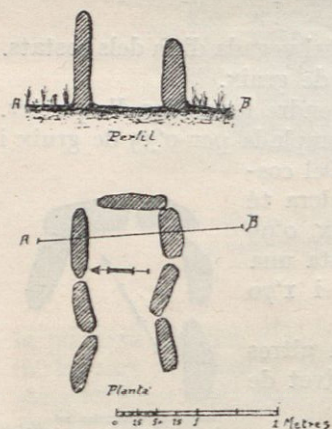

Fig. 148. — Sepulcre de Montagut (Sant Joan de Palamós)

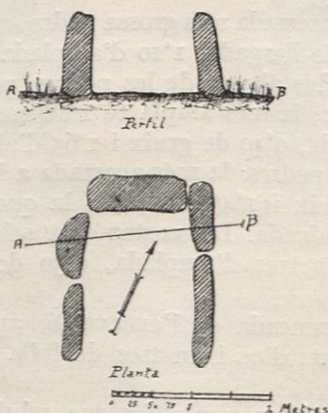

Fig. 149. — Sepulcre de Serra Mitjana (Fitor)

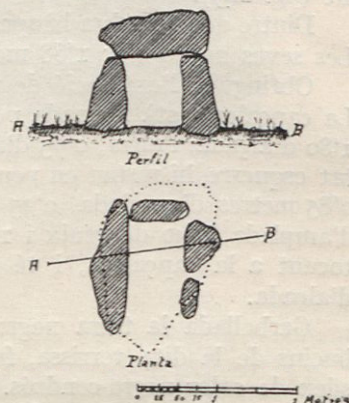

Fig. 150. — Sepulcre de la Vinya Gran (Fitor)

metres de llargada. Hi falta la pedra cobertora, que ha estat mig partida i caiguts els dos trossos, un a cada part del monument; el tros de la dreta té 1'90 metres per 1'25, i el de l'esquerra

(1) Obra citada.

1'55 per 1'10 en les seves mides màximes. Al costat dret hi apareixen arrencades tres pedres amb aquestes mides, per ordre de llur col·locació: (64 centímetres d'alçada, 25 de gruix i 68 d'amplada) — (66-18-90) — (75-17-52). Al costat esquerre hi ha tres pedres més, d'aquestes grandàries, també en centímetres: (80-17-75) — (70-20-25) — (75-22-75).

Ha estat excavat per un senyor estranger, segons ens digueren. Garbellades les terres per

Fig. 151. — Sepulcre de Montagut

Fig. 152. — Sepulcre de la Vinya Gran

ell remogudes, i arrencades novament per nosaltres, trobem fragments de terrissa negra feta a mà i altres de més grollera, de color rogenc.

SEPULCRE DE LA VINYA GRAN. — Es troba a uns tres kilòmetres de l'anterior, a l'extrem de la serralada a les envistes de Llofriu.

Es una cista feta de pedres molt groixudes de pisarra compacta (figs. 150 i 152). La pedra que el cobreix té 1'90 metres de llargada per 0'50 de gruix i 1'40 d'amplada. La sostenen quatre pedres: la capçalera té 95 centímetres d'alçada, 25 de gruix i 70 d'amplada. Les del costat dret són dues (90-50-90) i (70-30-50). La última, del costat esquerre, és una de sola, de 90 centímetres d'alçada, 30 de gruix i 1'60 metres d'amplada.

Serveix encara com de barraca, i la poca terra que hi ha en son interior ha estat dipositada modernament. — MATIES PALLARÉS.

ELS SEPULCRES MEGALÍTICS A L'ALT URGELL

Fora dels publicats per D. Lluís Marian Vidal en *Más monumentos megalíticos y Otros monumentos megalíticos en Cataluña* (1), eren ben escasses les noves que es tenien de sepulcres megalits de l'alt Urgell. En una exploració durant els mesos d'octubre i novembre de l'any 1920 s'en pogueren estudiar i excavar deu d'inèdits. A més s'excavaren tres dels ja descrits per don Lluís Marian Vidal, però no excavats. Els resultats i troballes de la nostra exploració són els següents:

Turbiàs. SEPULCRE LA CABANA DELS MOROS. — Es troba dins la vall de Castellbò,

Fig. 153. — Sepulcre de La Cabana dels Moros (Turbiàs)

(1) *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, 1893 i 1911, respectivament.

a la dreta del riu, en la serra d'Eres, a 1,262 metres d'altitud. Es de forma rectangular, format per tres lloses de llicorella que aguanten una rebassada coberta (figs. 153-154).

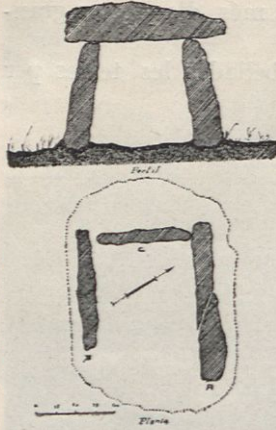

Fig. 154. — Turbiàs. La Cabana dels Moros

Mides: Pedra A, 2 metres de llarg per 0'35 d'ample i 1'40 d'alt; pedra B, 1'50 metres de llarg per 0'25 d'ample i 1'40 d'alt; pedra C, 1 metre de llarg per 0'10 d'ample i 0'70 d'alt; pedra-coberta, 3 metres de llarg per 1'70 d'ample i 0'40 d'alt. La pedra A està partida.

Serveix de barraca, lo que fa que restés molt poca quantitat de terra per excavar; a dos palms i mig de fondària ja suït el fort; en l'angle que formen les pedres A i C hi sortiren tres fragments de terrissa feta a mà, de color negrós i pertanyents a tres vasos diferents, quatre ganivets de sílex i dues puntes de sageta de sílex blanc (fig. 155). En el restant de la cambra no hi sortí res.

Fig. 155. — Turbiàs. Puntes de sageta i ganivets de sílex de La Cabana dels Moros (2/5 apr.)

El Sr. Vidal en parlà en *Otros monumentos megalíticos*, però no l'excavà ni publicà la planta. **Sarcèdol.** SEPULCRE LA CABANA DELS MOROS. — Situat a mig quilòmetre del caseriu de Sarcèdol, agregat de Vilamitjana del Cantó, en el lloc anomenat «Camp Lleonart», a 1,088 metres d'altitud.

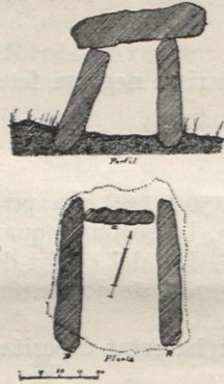

Fig. 156. — Sarcèdol. La Cabana dels Moros

Està format per tres lloses de llicorella i cobert per una llosa de la mateixa pedra.

Mides: Pedra A, 2 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'15 d'alt; pedra B, 2 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'20 d'alt; pedra C, 0'90 metres de llarg per 0'15 de gruix i 1'05 d'alt; pedra-coberta, 2'20 metres de llarg per 0'40 de gruix i 1'10 d'ample (fig. 156). Està assentat sobre el ferm, sense gens de terra a l'interior de la cambra. El Sr. Vidal en parlà en *Otros monumentos megalíticos*, mes no publicà la planta.

Organyà. SEPULCRE DEL CAP DEL SOLAR DE LA PIULA. — Entre Noves i Organyà, en un serrat anomenat el «Cap del Solar de la Piula», dalt d'una cinglera a la dreta del Segre. Sota mateix del sepulcre, a mitat de la cinglera, hi ha una gran bauma anomenada la «Cova de l'Olimini», qual vol és tot de roca ferma sense jaciment.

El formen tres lloses de calissa, amb coberta, la pedra de la dreta està una mica inclinada cap a dins; la de la capsalera és partida en dos trossos; està voltat d'un amontonament de pedres, però es veu clara-

ment que no forma túmul (figs. 157-158).

Mides: Pedra A, 1'90 metres de llarg per 0'25 de gruix i 0'85 d'alt; pedra B, 2'20 metres de llarg per 0'25 de gruix i 1'10 d'alt; pedra C, 0'85 metres de llarg per 0'15 de gruix i 0'50 d'alt; pedra-coberta, 2'40 metres de llarg per 0'35 de gruix i 1'70 d'ample.

Fa poc ha sigut buidada buscant-hi tresors, havent escampat la terra pels voltants, essent del tot difícil poguer mirar si surt quelcom.

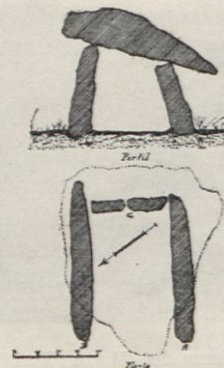

Fig. 157. — Organyà. Sepulcre del Cap del Solar de la Piula

Pallerols. SEPULCRE DE LA COLLADA D'ORRIS. — Dalt de la «Collada

Fig. 158. — Sepulcre del Cap del Solar de la Piula

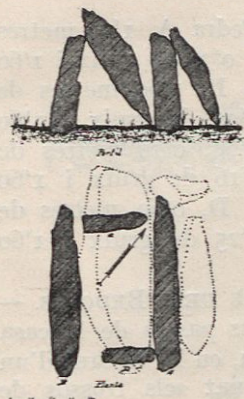

Fig. 159.—Pallerols. Sepulcre de La Collada d'Orri

d'Orri», a uns 6 quilòmetres de Pallerols, al mig del bosc i molt amagat. El forma una caixa rectangular formada per tres lloses de llicorella i restes d'una altra llosa que tancava l'entrada; la llosa de la coberta és partida, havent-n'hi un tros dins i l'altre a la part dreta (figures 159 i 160).

Mides: Pedra A, 2'20 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'20 d'alt; pedra B, 2'20 metres de llarg per 0'40 de gruix i 1'20 d'alt; pedra C, 0'80 metres de llarg per 0'25 de gruix i 1'10 d'alt; pedra D, 0'60 metres de llarg per 0'15 de gruix i 0'45 d'alt; pedra -coberta, 2'50 metres de

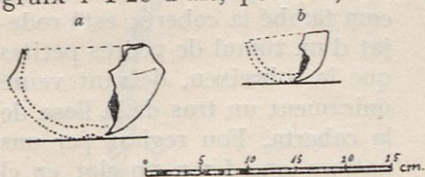

Fig. 161.—Vasos del sepulcre de La Collada d'Orri

Fig. 160.—Sepulcre de La Collada d'Orri

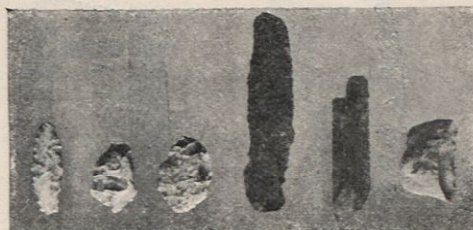

Fig. 162.—Puntes de sageta i ganivets del sepulcre de La Collada d'Orri (1/3 apr.)

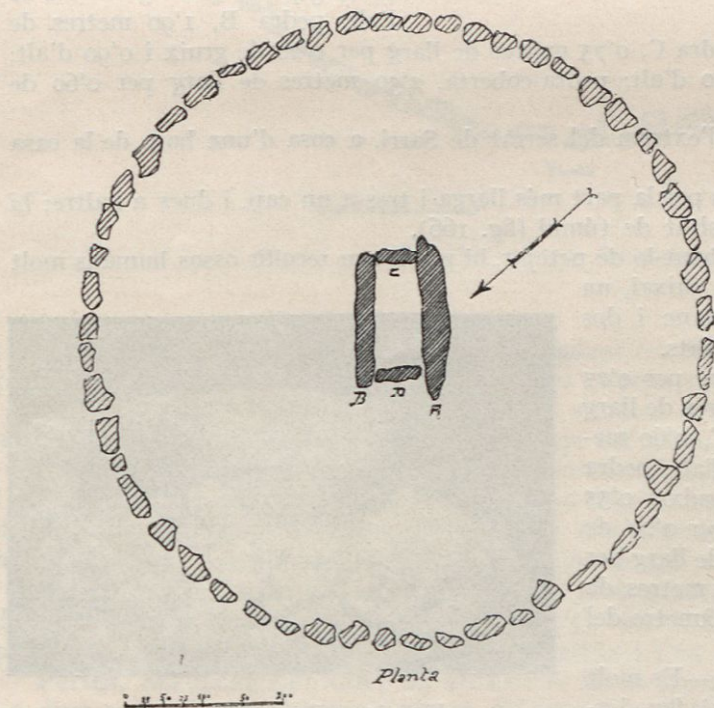
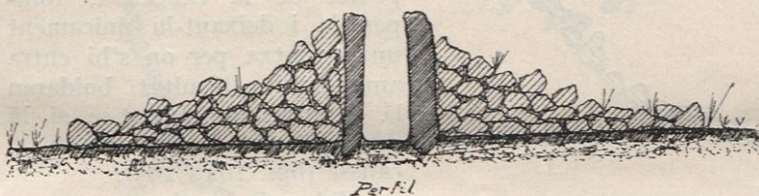

Fig. 163.—La Parròquia d'Ortó. Sepulcre del Serrat de l'Ase

llarg per 0'40 de gruix i 1'60 d'alt.

Fa cinc o sis anys un subjecte de Pallerols l'excavà i rompé la llosa de la coberta amb busca de tresors. Treient la terra que quedava a dins, es pogué recollir, sense cap ordre, els objectes següents:

Un fragment d'un vas de terrissa negrosa (fig. 161 a), fet a mà, llisa i molt polida; altre fragment d'un vas de forma de casquet esfèric (fig. 161 b), i un petit fragment de terrissa molt groller pertanyent a un vas de més proporcions i de forma indeterminable; a més, dos ganivets de sílex negre, un fragment també de sílex blanc i tres puntes de sageta de sílex blanc (fig. 162).

La Parròquia d'Ortó. SEPULCRE DEL SERRAT DE L'ASE. — Format per quatre lloses de calissa i rodejat d'un túmul de 8 metres de diàmetre, fou excavat no se sap per qui, i avui els pastors l'han omplena de pedres perquè no els hi caigués a dintre algun cap de bestiar (fig. 163).

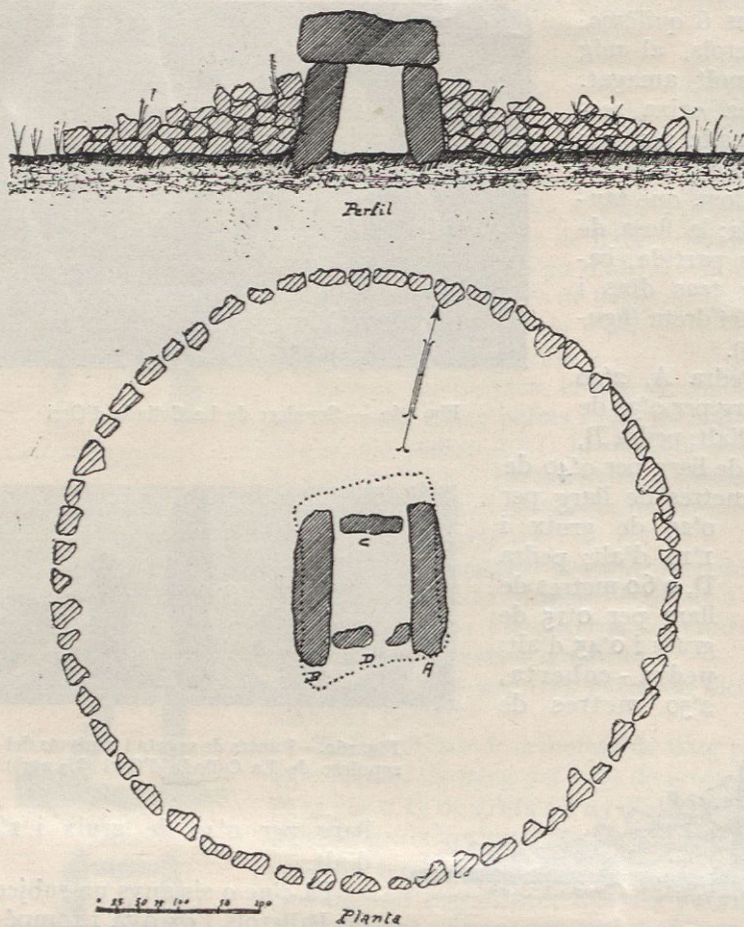

Fig. 164. — La Parròquia d'Ortó. Sepulcre dels Bedolls

llarg per 0'40 de gruix i 1'10 d'alt; pedra C, 0'75 metres de llarg per 0'20 de gruix i 0'90 d'alt; pedra D, 0'15 metres de gruix i 0'90 d'alt; pedra-coberta, 2'50 metres de llarg per 0'60 de gruix i 1'60 d'ample.

Noves. SEPULCRE DE SARRI. — A l'extrem del serrat de Sarri, a cosa d'una hora de la casa del Baridà.

El formen set lloses de calissa, dues per la part més llarga i tres a un cap, i dues a l'altre; hi manca la llosa de la coberta i està voltat de túmul (fig. 166).

Havia sigut també regirat; mes, acabant-lo de netejar, hi poguérem recollir ossos humans molt esmicolats, entre ells quatre dents i un caixal, un petit fragment de ganivet de sílex blanc i dos trossos de bronze d'objectes indeterminats.

Mides: Pedra A, 1'60 metres de llarg per 0'25 de gruix i 1'20 d'alt; pedra B, 1'70 metres de llarg per 0'35 de gruix i 1'10 d'alt; pedra C, 0'60 metres de llarg per 0'15 de gruix i 0'55 d'alt; pedra D, 0'60 metres de llarg per 0'15 de gruix i 0'55 d'alt.; pedra E, 0'40 metres de llarg per 0'20 de gruix i 0'80 d'alt; pedra F, 0'90 metres de llarg per 0'15 de gruix i 0'70 d'alt; pedra G, 0'45 metres de llarg per 0'15 de gruix i 0'70 d'alt; diàmetre del túmul, 11 metres.

SEPULCRE DELS SOLANS DELS COMS. — Es molt semblant al del «Serrat de l'Ase», però fou des-

Mides: Pedra A, 1'90 metres de llarg per 0'35 de gruix i 1'60 d'alt; pedra B, 1'60 metres de llarg per 0'25 de gruix i 1'60 d'alt; pedra C, 0'70 metres de llarg per 0'16 de gruix i 1'60 d'alt; pedra D, 0'60 metres de llarg per 0'25 de gruix i 1'60 d'alt.

SEPULCRE DELS BEDOLLS. — A tres centes passes de la casa de Conarbau, en la vessant d'un turó anomenat «els trossos de Conarbau».

Es troba en molt bon estat de conservació, conservant-se totes les lloses que formen la caixa, com també la coberta; està rodejat d'un túmul de pedres petites que la cobreixen, deixant veure únicament un tros de la llosa de la coberta. Fou regirat per uns pastors que feren un clot en el túmul fins arribar a una de les pedres de la capçalera, rompent-la i deixant-hi únicament una esletxa per on s'hi entra amb molta dificultat; buidaren la cambra, no sabent-se si hi sortí quelcom. Les lloses són de calissa (figs. 164 i 165).

Mides: Pedra A, 1'90 metres de llarg per 0'40 de gruix i 1'10 d'alt; pedra B, 1'90 metres de

Fig. 165. — Sepulcre dels Bedolls

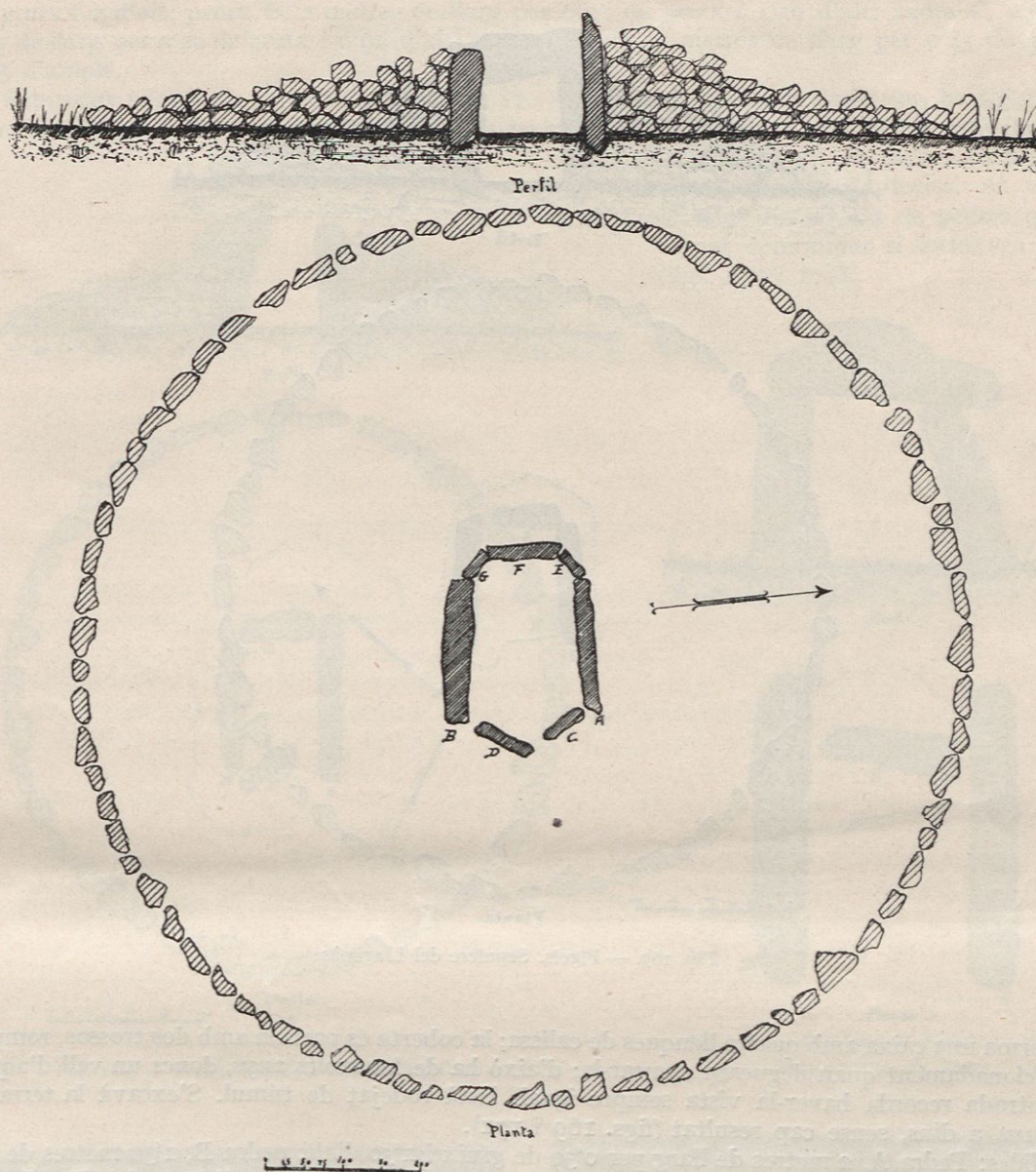

Fig. 166. — Noves. Sepulcre de Sarri

truït ja fa anys; fou volat amb dinamita, quedant convertit amb un munt de pedres difícil de poder esbrinar la forma exacta; era de roques calisses i tenia túmul.

Fígols. SEPULCRE DEL LLAGUNÀS. — Està situat a la punta del serrat del Llagunàs, dominant tota la vall del Segre, a una hora i mitja del poble de Fígols.

El formen tres lloses de calissa que aguanten una coberta, i és voltat de túmul (figs. 167 i 168). Serveix encara actualment de barraca; a dins hi havien dos palms de terra que, després de garbellada, únicament hi poguérem recollir dos fragments de terrissa feta a mà i tres dents humanes. Degué ésser buidat fa molts anys, doncs ningú recorda que s'hi hagen fet treballs.

Mides: Pedra A, 1'60 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'10 d'alt; pedra B, 1'50 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'30 d'alt; pedra C, 0'75 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'10 d'alt; pedra-coberta, 2 metres de llarg per 0'45 de gruix i 1'75 d'ample; túmul, 8 metres de diàmetre.

Perles. SEPULCRE DEL COLL DE DURAU. — En la partida de Forn, sota el Puig de Galliner i a dues-centes passes del camí que va d'Organyà a Labança.

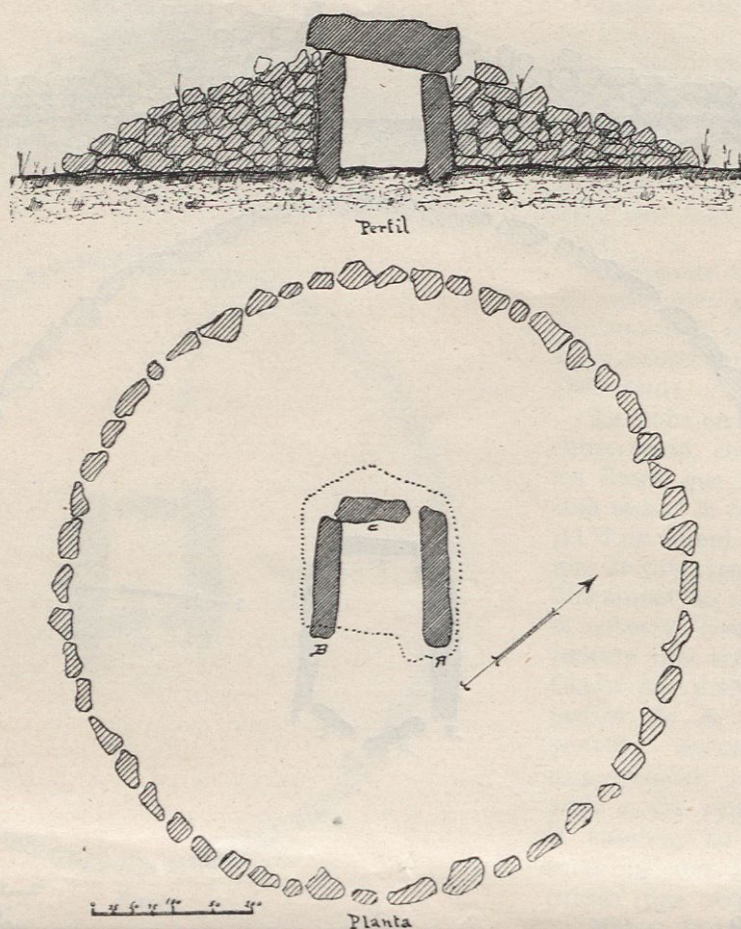

Fig. 167. — Figols. Sepulcre del Llagunàs

Forma una caixa amb quatre llenques de calissa; la coberta és partida amb dos trossos, rompuda intencionadament quan degueren escurar-la; d'això ha de fer molts anys, doncs un vell d'aquella encontrada recorda haver-la vista sempre igual. Està rodejat de túmul. S'excavà la terra que quedava a dins, sense cap resultat (figs. 169 i 171).

Mides: Pedra A, 2 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'30 d'alt; pedra B, 1'50 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1 d'alt; pedra C, 1 metre de llarg per 0'30 de gruix i 1 d'alt; pedra D, 0'70 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1 d'alt.

Els dos trossos de la tapa mideixen: l'un, 2'10 x 1'10 metres, i l'altre 2 x 1'50, tenint 0'40 metres de gruix. El túmul és de 8 metres de diàmetre.

Montanicell. SEPULCRE DE LA DEVESA DEL ROGET. — En el lloc anomenat «Les Planes», a cosa d'una hora i mitja d'Organyà, prop del camí que va d'aquest poble a Montanicell (a tres-centes passes a l'esquerra del camí).

Format per tres lloses de calissa, amb coberta i sense túmul.

Hi ha poca terra, i, un cop porgada, hi sortiren dos fragments de bronze indeterminables i varis caixals humans (figs. 170 i 172).

Mides: Pedra A, 2 metres de llarg per 0'30

Fig. 168. — Sepulcre del Llagunàs

de gruix i 1 d'alt; pedra B, 2 metres de llarg per 0'30 de gruix i 1'10 d'alt; pedra C, 0'95 metres de llarg per 0'20 de gruix i 0'90 d'alt; pedra-coberta, 2 metres de llarg per 0'45 de gruix i 1'35 d'ample.

SEPULCRE SEGON DE LA DEVESA DEL ROGET. — A poca distància de l'anterior, ha sigut totalment buidat, caient i rompent-se una de les pedres dels costats, per qual motiu està inclinada la coberta. Es de pedres calises i de forma igual a l'anterior. Al voltant hi han uns munts de pedres que no es pot determinar si formaven túmul (figs. 173 i 174).

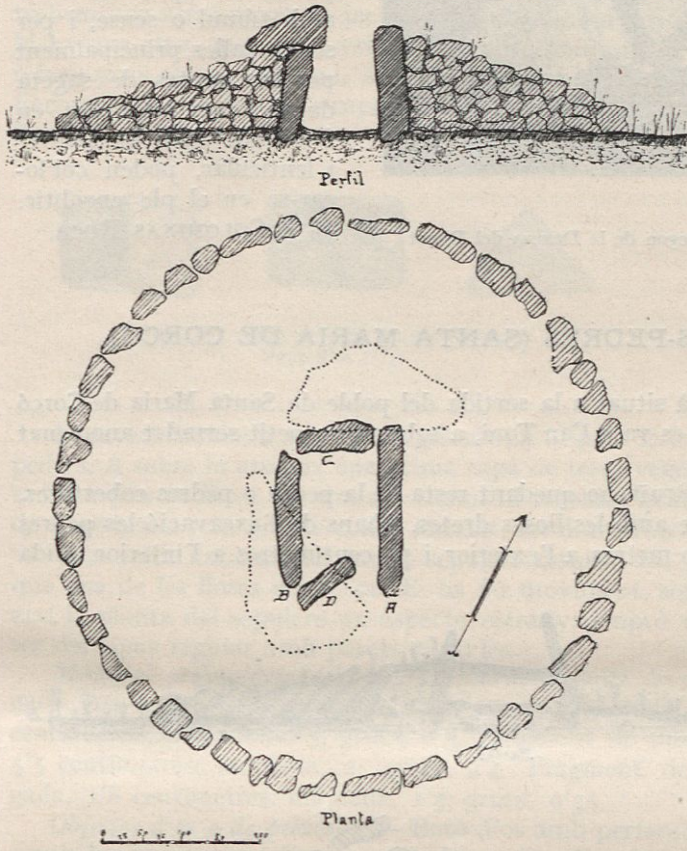

Fig. 169. — Perles. Sepulcre del Coll de Durau

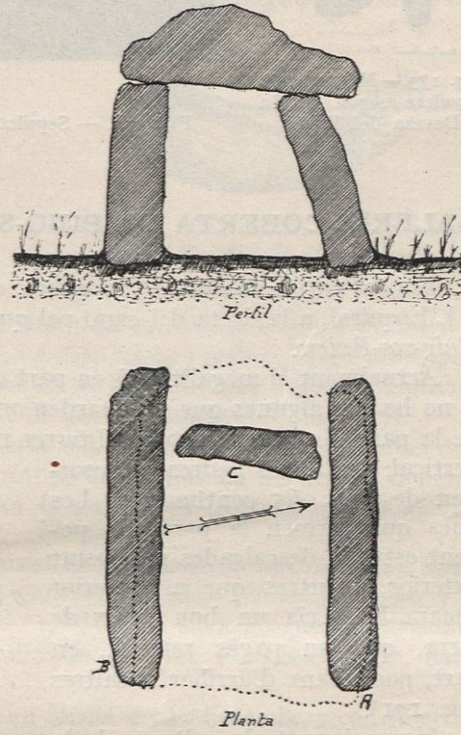

Fig. 170. — Montanicell. Sepulcre primer de la Devesa del Roget Escala 1:50

Fig. 171. — Sepulcre del Coll de Durau

Fig. 172. — Sepulcre primer de la Devesa del Roget

Mides: Pedra A, 1'50 metres de llarg per 0'25 de gruix i 0'70 d'alt; pedra B, 1'70 metres de llarg per 0'40 de gruix i 0'90 d'alt; pedra C, 0'60 metres de llarg per 0'25 de gruix

Fig. 173.— Montanicell.
Sepulcre segon de la
Devesa del Roget

Fig. 174. — Sepulcre segon de la Devesa del Roget

i 0'60 d'alt; pedra-cober-
ta, 2 metres de llarg per
0'40 de gruix i 1'30 d'am-
ple.

Tots aquests sepulcres
per sa forma poden agru-
par-se al tipus de cista
amb túmul o sense, i per
ses troballes, principalment
per les puntes de sageta
de sílex ben retocades, en
forma de fulla de llaurer
i lenticular, poden col·lo-
car-se en el ple eneolític.

— J. COLOMINAS ROCA.

GALERIA COBERTA DE PUIG-SES-PEDRES (SANTA MARIA DE CORCÓ)

Aquest curiós monument megalític està situat a la sortida del poble de Santa Maria de Corcó o L'Esquirol, a la dreta del camí pel qual es va a Can Toni, a sobre d'un petit serradet anomenat *Puig-ses-Pedres*.

Actualment el megalit està en part destruït, no quedant resta de la pedra o pedres cobertores, si no ho són algunes que no guarden ordre amb les lloses dretes. Abans de l'excavació les pedres de la part Oest sortien sobre el terreny 1'20 metres a l'exterior i 75 centímetres a l'interior, mida vertical; les altres pedres sobresor-
tien de 20 a 65 centímetres. Les dues que formen la paret de ponent estaven descalçades pel costat exterior, mentres que a l'interior encara hi havia un bon gruix de terra, que un pagès remenà, en part, poc abans d'arribar nosaltres (fig. 171).

Inspeccionant els voltants de la galeria, trobem, a flor de terra, un fragment de fulla de ganivet de sílex blanc.

Garbellant detingudament les terres remogudes anteriorment per mans profanes, trobant bocins de terrissa llisa feta a mà i ossets humans.

Obrim l'excavació per la part Sud i de fora del monument, enfondint fins a trobar la roca viva. Trobem un gruix de 15 centímetres de terra vegetal, i, dessota, un altre de 65 centímetres de terra verge argilo-sorrenca. A la mateixa entrada del megalit apareix (entre la capa vegetal i la terra verge) una prima capa de terra negrosa amb petits fragments d'ossos humans. El dit jaciment es va engruixint a mesura que anem penetrant

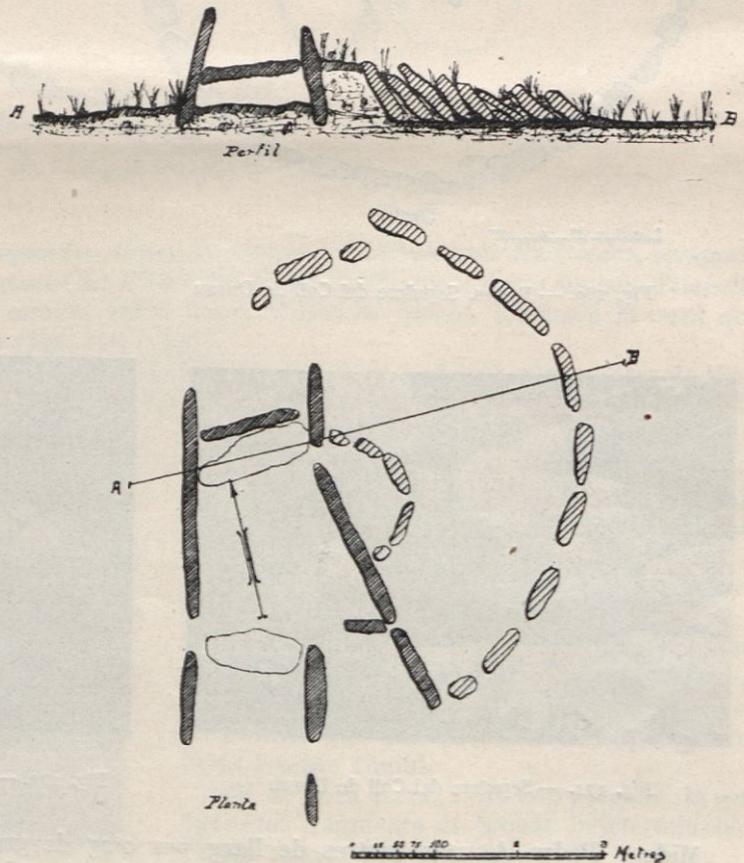

Fig. 175. — Santa Maria de Corcó. Galeria coberta de Puig-ses-Pedres

en la galeria, i prop de l'entrada observem que la capa negra s'engruixeix sobtadament i bussa cap al fons en sentit d'Est a Oest, apareixent-hi molts ossos humans, barrejats i trencats, amb fragments de crani en la part Est. Al seu acabament la terra negra descansa en una llosa plana posada sobre el sol verge, orientada com la sepultura, de 1'47 metres de llargada per 48 centímetres d'amplada i 20 de gruix; damunt d'aquesta llosa, entre els ossos humans, hi apareix una fulla de ganivet de sílex de 55 mil·límetres de llargada.

Continuem l'excavació galeria endins i, seguint els accidents que va formant la terra verge, trobem una altra mena de jaciment, poc abans d'arribar a la capçalera. Tallant-lo per la meitat hi ha una llosa que ve a restar al nivell del mig caire de la galeria. A sota de la llosa hi apareixen pocs ossos; en canvi, a sobre n'hi surten molts, i, demés, una fulla de ganivet de sílex (incompleta per haver escapçat i perdut un fragment) i un botó d'os triangular perforat en forma de V (fig. 176).

Fig. 176. — Sepulcre de Puig-ses-Pedres
Peça d'os (1/1)

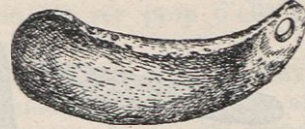

Fig. 177. — Sepulcre de Puig-ses-Pedres
Peça de collar de petxina (1/1)

Excavem també a fora de la galeria en la part Est, on descansa un túmul o munt de terra i pedres. A sobre hi apareix una prima capa de terra vegetal, i a sota moltes pedres llargarudes, posades a *plec de llibre*. Al cim del túmul hi recollim alguns ossos humans, una fulla de ganivet de sílex blanc i un gra de collar foradat, fet d'un fragment de pecten polimentat (fig. 177).

Una volta excavat del tot el sepulcre resulta una galeria coberta amb túmul. Cal observar que una de les lloses del costat E. ha fet moviment, separant-se de la línia de les demés, donant així la planta del sepulcre un aspecte estrany; emprò quan la galeria es trobava intacta devia ser del tipus regular amb parets paral·les.

Material arqueològic. Objectes de pedra. — Fulla de ganivet de sílex negrós (incompleta): llargada, 10 centímetres; amplada, 1'7; gruix, 0'5. Fulla de ganivet de sílex blanc: llargada, 7'5 centímetres; amplada, 1'5; gruix, 0'3. Fragment de fulla de ganivet de sílex groguenc: llargada, 5'5 centímetres; amplada, 2; gruix, 0'4. Fragment de fulla de ganivet de sílex blanc: llargada, 1'8 centímetres; amplada, 1'5; gruix, 0'35.

Objectes d'os o de petxines. — Botó d'os amb perforació en forma de V: llargada, 1 centímetre; amplada, 1'2; gruix, 1'6 (fig. 176). Peça de collar feta d'un fragment polit de petxina: llargada, 3'6 centímetres (fig. 177). Fragment de petxina: llargada, 5 centímetres.

Ceràmica. — Diversos fragments de vasos fets a mà sense ornaments. — MATIAS PALLARÉS.

SEPULCRES MEGALÍTICS EXCAVATS PEL MUSEU DE VICH

Els que fins fa poc visitaven el Museu Episcopal de Vich observaven que d'entre els diferents objectes exposats en les seves atapeïdes vitrines n'hi havien pocs en la secció prehistòrica i encara eren els més escassos els pertanyents a la plana de Vich.

Però fa cosa de dos o tres anys que nasqué una fillola del Centre Excursionista de Vich formada de joves ardits i entusiastes que han seguit tots els indrets de la comarca, visitant els monuments més coneguts i inventariant els més oblidats i obscurs, particularment els sepulcres megalítics, tant descuidats abans.

Les troballes fetes fins a la data han sigut publicades en el *Bulletí del Centre Excursionista de Vich*, en la *Prehistòria Catalana* del Dr. Bosch Gimpera (que citarem amb les inicials B. C. E. V. i P. C., respectivament), en diversos periòdics i en la Memòria de mossèn Gudiol *La nova instal·lació ausetana*, compendiat i augmentat en part en un folletó velografiat d'En Josep M.ª Gudiol intitolat *Les primitives civilitzacions ausetanes*, la cita del qual abreviarem amb les lletres L. P. C. A. Per no tenir gravats la major part d'aquestes publicacions o ser difícilment accessibles les que'n tenen, convé reunir aquí els resultats d'aitals exploracions, que han enriquit notablement el Museu de Vich.

Fig. 178. — Vas de la galeria coberta de la Serra de l'Arca (1/3 apr.)

I. GALERIES COBERTES. — **Ayguafreda.** SERRA DE L'ARCA (1). — Fou publicada en la *Crònica* de l'ANUARI anterior i allí es poden veure les seves dimensions i forma, així com el pla.

Es troba en la serra que li dóna nom, entre l'estació d'Ayguafreda i la parròquia d'Ayguafreda de Dalt. Conserva dues pedres laterals que s'han juntat; la que servia de coberta s'ha partit, i tres, la meitat més petites que les altres, que serien el corredor o galeria. Es veuen, a més, restes d'un túmul que tindria uns 8 metres de diàmetre.

Els objectes trobats en la seva excavació són: una multitud d'ossos, fragments de ceràmica a mà, un d'ells amb tres ratlletes incises i un altre amb una sèrie de pics formant un fris; varis trossets de sílex: tres peces d'os rectangulars amb la secció triangular i doble perforació en forma de V, dues de senceres (47 x 11 mil·límetres) i una de trencada; un vaset de parets fines i terra rogenca amb un mugró al costat i una lleugera inclinació vers l'interior de la boca, de 4'5 centímetres d'alt per 8'6 de diàmetre, reconstruït recentment (fig. 178).

Però la peça més rica consisteix en un preciós ganyet de sílex de 32'5 centímetres de llarg per 3'5 d'ample màxim, notabilíssim per la perfecció del seu tallat (2).

Folgaroles. PUIG-SES-LLOSES. — Es el més aprop de Vich, i, encara que deformat per l'edificació de l'ermita de Sant Jordi, es veu a simple vista la classe de monument a què perteneix, conservat tal volta per ésser al cim d'un turó incultivable.

Les dimensions del sepulcre són grandioses i les pedres també (fig. 179). Es diu si ha sigut excavat fa molt temps, però no se sap en procedeixi cap peça important. Posteriorment, en algunes petites cates, ha sortit una rodella d'os perforada i alguns trossos de ceràmica a mà (3).

Santa Maria de Corcó. PUIG-SES-PEDRES. — L'excavà l'INSTITUT (4), i les seves troballes són exposades al Museu del Parc de Barcelona. Posteriorment alguns excursionistes de Vich, en petites cates, hi han trobat: una rodella de collar de malaquita (?), perforada, de 7 mil·límetres de diàmetre; una rodella d'os de 9 mil·límetres; un tros de plaqueta rectangular

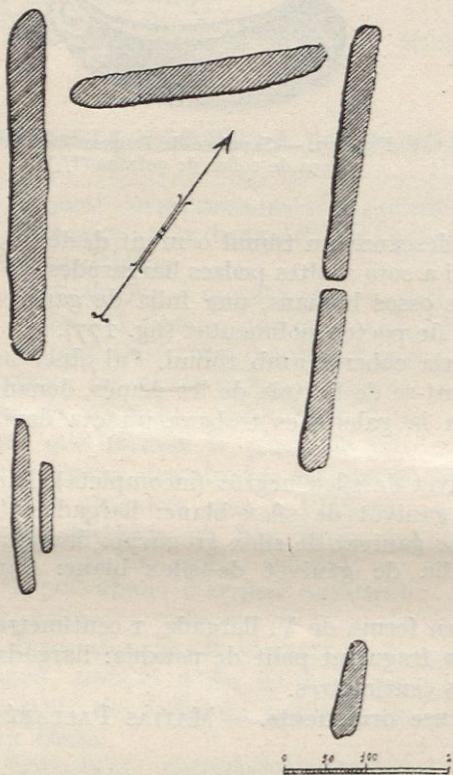

Fig. 179. — Galeria coberta de Puig-ses-Lloses

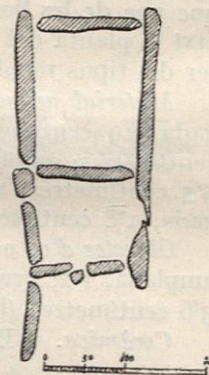

Fig. 180. — Galeria coberta de Puig-rodó

de coure, doblada, de 11 mil·límetres (5); dues rodells de pedra negra forada d'1 centímetre de diàmetre, i un tros de sílex de 16 mil·límetres, dipositat lo tot últim al Museu de Vich (6).

L'Estany. PUIG-RODÓ (7). — Es distingeix de les altres galeries cobertes per presentar dues cambres trapezoidals separades per una pedra, les mides de les quals estan indicades en el pla (fig. 180), seguint altres pedres del corredor d'entrada. El conjunt és d'uns 4 metres i també tindria túmul.

Entre el material, com en totes trobat en desordre, a més d'ossos, aparegué terrissa llisa i

(1) ANUARI DE L'INSTITUT, *Crònica*, V, pp. 894 i seg., any 1913-14; B. C. E. V., vol. I, pp. 194-196; P. C., p. 108; L. P. C. A., pp. 14-17.

(2) Vegi's les figures del lloc citat de l'ANUARI anterior.

(3) P. C., p. 109; L. P. C. A., pp. 12-13.

(4) Vegi's p. 500 del present ANUARI.

(5) Coure, 79'67 %; estany, 0'74 %; plom, 1'10 %. Analitzat pels Drs. R. Casamada i Fidel Raurich, al Laboratori de Química i Tècnica Física de la Facultat de Farmàcia.

(6) P. C., pp. 108-109; L. P. C. A., pp. 18-19; B. C. E. V., vol. II, p. 18.

(7) L. P. C. A., pp. 21-24.

ornada, dues rodelles d'os perforades de les corrents i una sageta completa de coure (87'91 per 100 de coure i 2'83 per 100 d'estany) (1) de 65 mil·límetres, de forma de fulla de llorer acabada en espiga.

II. **CISTES RECTANGULARS.** — **Ayguafreda.** CRUILLES. — Està situada en la serra en què hi ha el castell del mateix nom. Tindria un túmul d'uns 7 metres, a jutjar pels restes que es veuen encara. El desordre de les troballes prova, com en les altres, que havia sigut profanada alguna vegada. A més de varis trossos de sílex de tipus indefinit i alguns fragments de ceràmica a mà, llisa i negrosa, i amb incisions, tres objectes d'os, dos d'ells perforats amb doble perforació en forma de V, de 55 × 15 i 20 × 15 mil·límetres, respectivament, i cinc rodelles d'os de diferents tamanys que oscil·len entre 5 i 10 mil·límetres de diàmetre, perforades (2).

SERRA DE L'ARCA. — No s'ha de confondre amb la galeria coberta del mateix nom, portant la mateixa denominació per ser prop d'ella i trobar-se en la mateixa serra (3).

Semblant a l'anterior per la forma és una mica més gran (fig. 181). El túmul, com la de Cruilles, tindria 7 metres. Remoguda més que les altres, es destruiria tot el seu mobiliari, ja que a l'excavar-la no s'hi trobà res

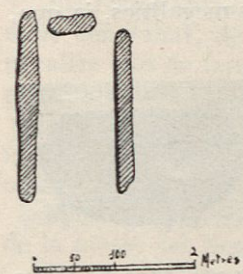

Fig. 181
Cista de la Serra de l'Arca

que pogués figurar al Museu.

Rupit. PLA DELS LLANCERS. — Es troba en el lloc anomenat Camp Salarca. Els objectes estan molt dispersats, ja que en té el Sr. Bosch de Sant Feliu de Pallarols, el Sr. Cazorro i el Sr. Sala de Vich, qui posseeix una bonica fletxa amb espiga, un tros de ganivet molt fi, una peça triangular amb perforació en forma de V. Ademés el Museu en té varis fragments d'atuell de terra cuita fets quasi tots a mà (4).

Rejols. — N'hi han dos, com la del Pla dels Llancers, en el terme de Rupit, prop de la masia de Rejols, que els dóna nom. No han sigut excavades. En una superficialment hi sortí un fragment de sílex.

Cornet. — N'hi ha dues que distingirem amb els números I i II.

La I conserva les seves pedres que han permès fer el seu pla i res més, ja que per ésser sobre la roca i en una pendent, les aigües s'emportarien el seu mobiliari.

La II, prop de Can Pregonés, és aprop de l'anterior, i per aquesta raó la posem aquí, ja que és impossible donar-ne el pla per la seva total destrucció.

El Museu posseeix, procedent d'aquesta, una sageta de sílex blanc finíssima, de forma de fulla de llorer, retocada per ambdues cares (fig. 182), un cargol marí foradat, fragments de terrissa grollera, dos trossos de coure i dues rodelles de petxina foradades (5).

Granera. CRUSELLA. — L'excavà el Sr. Sala i Molas. No s'hi troba res (6).

III. **CISTES QUADRANGULARS.** — **Estany.** L'HORABONA. — En el serrat de l'Horabona hi ha una cista quadrangular d'1 metre de costat. Ha sigut excavada, però no s'hi ha trobat res.

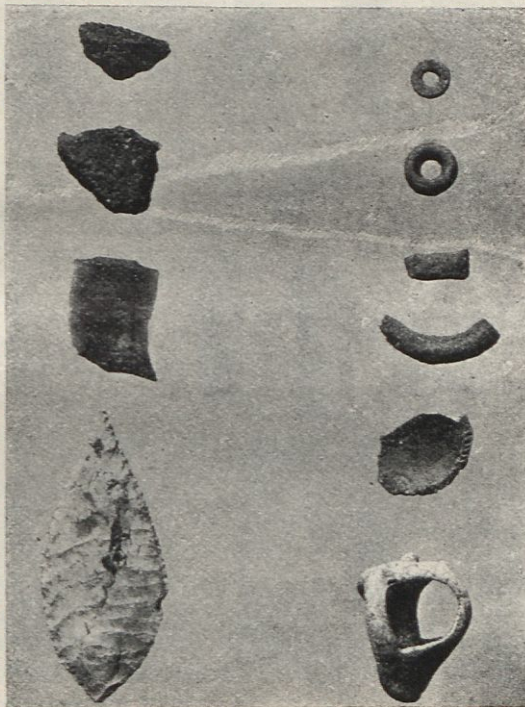

Fig. 182. — Troballes del sepulcre de Cornet (2/3 apr.)

(1) Anàlisis dels Drs. Casamada i Raurich en el Laboratori de Química i Tècnica Física de la Facultat de Farmàcia de l'Universitat de Barcelona.

(2) B. C. E. V., II, p. 155; P. C., p. 16; L. P. C. A., pp. 29-30.

(3) Publicada a l'ANUARI DE L'INSTITUT, Crònica anterior, lloc citat.

(4) P. C., p. 16; L. P. C. A., pp. 31-33.

(5) P. C., p. 117; L. P. C. A., p. 34.

(6) P. C., p. 117; L. P. C. A., p. 34.

Sant Bartomeu del Grau. HERMOT DEL VILAR. — De les mateixes mides i forma que l'anterior, contenint a més un túmul de 4 metres.

Entre les troballes s'ha de citar, a més d'ossos, un tros de terrissa a mà, granelluda, i un fragment de ganivetet de sílex blanc, de 45 mil·límetres per 1 d'ample (1).

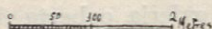

Fig. 183
Cista de l'Espina

IV. CISTES TRAPEZOIDALS. — El Brull. CISTA DEL MAS DEL BOIX. —

Les estribacions del Montseny serien riques en monuments megalítics, ja que, a més dels dos de la Serra de l'Arca i de Cruilles, s'hi troba aquesta en el terme del Brull. Tindria un túmul de 6 metres. En mig del desordre acostumat aparegueren a l'excavar-se: ceràmica mal cuita ornada amb ratlles paral·leles a la boca; alguns trossos de coll de vasos (uns amb la boca dentellada i un altre amb triangles incisos plens de decoracions linials). Varis fragments poden unir-se per pertànyer al mateix atuell, que és llis i d'ells deduir-se la forma que tindria (un casquet esfèric amb una depressió al coll i dos mugrons).

A més d'aquesta abundància de ceràmica, s'hi trobaren dos fragments de plaqueta de coure, l'un de forma de disc de 8 centímetres de diàmetre i l'altre de 22 x 10 mil·límetres, i unes esquirles de sílex, alguna de molt ben retocada, però cap de forma definida (2).

Fig. 184—Cista de l'Espina.
Vas a mà (1/3 apr.)

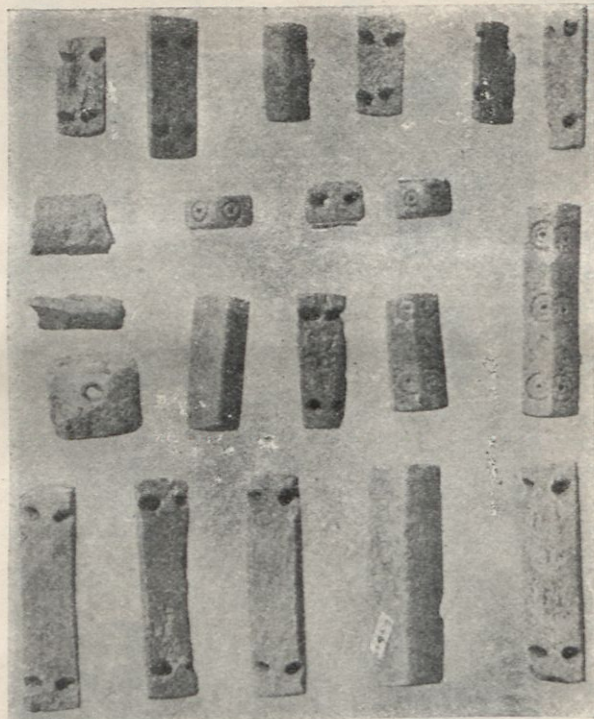

Fig. 185.—Objectes d'os de la cista de l'Espina (1/2 apr.)

de sageta de coure (95 per 100 de coure i 1'06 per 100 d'estany) de 14 mil·límetres de llarg, menjada d'una banda, de forma de llorer (3).

Monistrol de Calders. PLA DE TRULLARS. — Es troba entre Granera i Monistrol de Calders, conservant-se ses grans lloses volcades sobre la planta. L'istiu de 1920 l'excavà com quasi totes, la secció d'exploracions del Centre Excursionista de Vich, resultant molt pobre en tro-

(1) B. C. E. V., IX, pp. 97-98.

(2) B. C. E. V., II, pp. 66-67; P. C., p. 116; L. P. C. A., pp. 36-37.

(3) B. C. E. V., IX, pp. 161-162.

balles: varis trossos de ceràmica feta a mà, un d'ells ornat amb incisions fetes amb un instrument de varies puntes (1).

Sant Bartomeu del Grau. II CISTA DE L'HERMOT DEL VILAR. — En el mateix terme de Sant Bartomeu en que es troba la ja descrita i no lluny d'ella, hi ha aquesta cista trapezoïdal de lloses primes i de 80 cm. d'alçada.

Els restes trobats foren: un tros de ganivet de sílex blanc amb lleugera inclinació a la punta molt ben tallat, de 65 mil·límetres de llargada per 12 d'amplada; un tros de sílex blanquinos; un altre tros de forma indefinida de 35 mil·límetres de llarg per 15 d'ample; una petita balba de petxina foradada per la punta i varis fragments de terrissa a mà de terra negrosa.

SEPULCRES DE FORMA INDETERMINADA. — **Castellersol.** — Conserva sols una pedra i, per lo mateix, és impossible deduir-ne la forma. L'excavació dóna només alguns trossos de ceràmica a mà, de terra negrosa (2).

Riudeperes. — Al costat de la tenència de Sant Martí de Riudeperes i quasi bé al costat de la masia del Nogué, s'hi veuen sobresortir de terra dues pedres.

La circumstància de trobar-se tocant a la roca i la desaparició de les altres pedres fa impossible determinar la classe de sepultura, ja que és difícil que s'hi trobi res, encara que s'excavi, per la raó supradita. — JOSEP RIUS I SERRA.

CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE ELS MEGALITS CATALANS

Les nombroses excavacions realitzades ja en els megalits catalans, creiem que permeten i fins obliguen a treure'n certes deduccions generals, esperant que nous descobriments i noves publicacions les confirmen o les modifiquin. Per a aquest treball, el resultat de l'excavació dels megalits de l'Alt Empordà de què s'ha donat compte ha proporcionat importants elements que completen les demés campanyes realitzades per l'Institut del Museu de Vich que aquí es publiquen; una aportació considerable l'esperem, ademés, de la publicació dels megalits de la comarca de Solsona, estudiats per Mn. Serra i Vilaró, i dels que sols s'ha publicat la galeria coberta de Llanera.

Els megalits d'Espolla ens han proporcionat resultats interessants. En primer lloc ha quedat aclarit el problema dels possibles megalits primitius (Cabana Arqueta, Font del Roure, Arreganyats) (3). Durant els últims anys aquest era un dels problemes més difícils de la nostra cultura megalítica, puix que amb les plantes que publicava el Sr. Cazorro (4) no es podia estar segur de que fossin sepulcres primitius de corredor incipient o bé ja sepulcres de corredor desenrotllat als quals faltessin algunes lloses d'aquest últim. L'excavació mostrà que el corredor s'allargava, al mateix temps que el material indicava ben clar una època avançada. L'estudi dels altres monuments també ens portà sorpreses, i així veiérem com el sepulcre del Barranc, que abans apareixia com una cista (allargada, és cert), resultava ésser una magnífica galeria coberta, ben notable, encara que no tingui les dimensions d'altres (Llanera, Romanyà, etc.); els seus costats eren paral·lels, malgrat no ho semblin a primera vista a causa d'haver fet moviment cap endins les lloses de prop de l'entrada per la pressió de la terra del costat al violar-se el sepulcre; el seu material és molt interessant. Vist això, els sepulcres del Mas del Puig de Can Eras (Darnius), el d'Arreganyats (Espolla) i potser el de Gutina (S. Climent Sasebes), on també férem rectificacions, se'ns oferien com les cambres de sepulcres de corredor en els quals aquest ha desaparegut per l'acció dels segles.

Es d'observar que llurs dimensions no serien molt notables; la llargada màxima dels més ben conservats no passa de 5 metres, ni l'altura arriba a 2 metres. Estem lluny, no ja dels monuments andalusos sinó fins d'altres monuments catalans. El sepulcre de la Devesa d'En Torrent no el vam veure; però, per les dades que dóna En Cazorro (5), cal esperar que sigui un altre sepulcre de corredor o potser una galeria coberta. Les plantes de les cistes conegudes no sofriren modificacions, restant com a tals la Barraca del lladre, la Llosa de la Jaça d'En Torrent, les de Quera Fumat i Mas Baleta, i la de Canadalt, totes en els termes de la Estrada, Campmany i La Junquera.

Les troballes de la campanya de l'Alt Empordà no foren tan abundants com haguera estat de desitjar, però ho foren prou per a confirmar les hipòtesis anteriors. En el grup de la comarca d'Agullana sols mereixen menció els fragments de terrissa amb incisions puntillades de

(1) L. P. C. A., p. 43.

(2) L. P. C. A., p. 48.

(3) Bosch: *Prehistòria catalana*, pàg. 102 i segs.

(4) *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona* (Madrid, 1912), pàg. 39 i segs.

(5) Ob. cit., pàg. 39 i segs.

la Barraca del lladre; tal volta pertanyin a un casquet esfèric dintre la tècnica de l'estil del vas campaniforme. A judici nostre, això ens data les cistes de la regió, totes semblants a la Barraca del lladre (tres lloses regulars amb una altra de coberta ⁽¹⁾, quadrangulars o trapezoïdals, dimensions modestes), en l'eneolític. Avui és impossible considerarles com un resultat cronològicament posterior (encara que ho siguin tipològicament) de l'evolució megalítica: ben al contrari, cal suposar-les contemporànies de les galeries cobertes i fins dels sepulcres de corredor, malgrat, potser per la seva sencillesa, perdurin en un temps de decadència posterior. En el grup d'Espolla les troballes foren més notables. El ganivet de sílex de la Cabana Arqueta (d'un tipus tan perfecte que no es pot demanar millor, essent difícil trobar-li paral·lels ⁽²⁾) ens la col·loca en un eneolític ple, i el fragment de terrissa de l'estil del vas campaniforme trobat prop del ganivet reforça aquesta cronologia. La galeria del Barranc donà molta ceràmica, i entre ella tipus interessants: fragments d'un vas campaniforme (reconstruït) de la varietat pobra que en trobem a tot el cercle pireneic (senzilles zones de ratlles puntillades); altre vas reconstruït, d'una forma també típica (esfèric amb coll estret i curt), que també surt a la cova de Sant Julià de Ramis; un fragment amb un cordó en relleu que indica una llunyana influència de la cultura de les coves (fenomen observat també a Sant Julià de Ramis); un fragment de vas amb el perfil anomenat *argaric*; i, finalment, un punxó de coure que aferma les conclusions anteriors. Així diguem, en resum, que tot ço que s'excavà en l'alt Empordà pertany al ple eneolític.

I, si aquest resultat el comparem amb els dels altres megalits catalans, veurem que s'acorden ben bé. Dels que coneixem material podem afirmar que són eneolítics amb una perduració fins als començos de l'Edat del bronze. L'aparició del vas campaniforme a les galeries cobertes de Santa Cristina d'Aro ⁽³⁾ i Llanera i en nombrosos sepulcres de la regió de Solsona, i del coure ⁽⁴⁾ en aquests últims i en els sepulcres de Romanyà de la Selva, Llanera, Mas del Boix (Brull), Can Pregonés (Cornet), Camp Salarca (Rupit), Puig ses pedres, Puig Rodó, de l'Espina, apart altres objectes típics de l'eneolític: botons d'os amb perforació en v, puntes de sageta finament retocades (de tipus triangular amb espiga i aletes, de fulla de llorer o lenticular), ganivets, etc., fa que col·loquem la cultura megalítica catalana dintre el ple eneolític, durant, com hem dit, fins als començos del bronze (objectes de bronze de les cistes de Santa Susagna, Su i Riner a la comarca de Solsona).

Es curiosa l'aparició de gravats rupestres en relació amb els megalits catalans. En l'Alt Empordà, prop de Campmany, trobem dues lloses amb gravats, publicades i estudiades per D. Lluís Marian Vidal ⁽⁵⁾, sense que se n'hagués fet gaire cas; però reconeguts per nosaltres els gravats de la galeria del Barranc i després d'un estudi recent dels Srs. Vidal, Cazorro, S. Miquel i Bosch dels descoberts pel primer, se n'ha d'admetre l'autenticitat.

La cultura pirenenca catalana s'associa, doncs, amb l'art rupestre estilitzat, essent això un reforç per a la cronologia, puix coneixem altres gravats estilitzats datats en l'eneolític ⁽⁶⁾. A Catalunya queden altres mostres d'art rupestre eneolític: son els gravats del Mas Llor (Tarragona) ⁽⁷⁾ i el cèrvol estilitzat, pintat, de la roca de Cogul.

Coneguts els megalits de l'Alt Empordà, es concreten les formes que tenim en el nostre territori. Aquestes són tres d'essencials: el sepulcre de corredor, la galeria coberta i la cista amb ses múltiples variants. El sepulcre de corredor és, evidentment, el més antic, essent l'evolució del dolmen primitiu, del qual no tenim representants a Catalunya. La cambra sepulcral i el corredor que hi condueix estan ben diferenciats: el corredor és estret i força més baix que la cambra. D'aquest tipus, sols tenim ben certs els sepulcres de la Font del Roure i de la Cabana Arqueta, ambdós a Espolla, si bé, com hem dit abans, és probable que ho fossin també el d'Arreganyats (Espolla), el de Gutina (Sant Climent Sasebes) i el del Mas del Puig de Can Eras (Darnius). Malauradament les troballes

(1) En el cas de la Barraca del lladre les lloses de coberta són tres.

(2) Llarg: 23 centímetres. Es pot comparar amb el de la Serra de l'Arca (Ayguafreda), els del Cau dels Ossos (Torroella de Montgrí), etc.

(3) Aquesta galeria fou donada a conèixer per D. Agustí Casas, qui publicà la planta i descripció en *Nou megalit en l'agrupament de Sant Feliu* (periòdic *Ciutat Nova*, de Sant Feliu de Guixols, 25 desembre 1917). Més tard fou excavada clandestinament, coneixent-se la planta publicada per H. OBERMAIER: *El dolmen de Matarrubilla (Memorias de la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, 1919)*; malauradament no es posseeixen fotografies de les troballes de les quals se'n desconeix llur situació actual. Havent-les pogut veure quan encare es trobaven en poder del escavador furtiu, se'n publicà una nota a BOSCH: *Prehistòria catalana*, pàg. 106.

(4) Falten els anàlisis.

(5) VIDAL (L. M.): *Nota sobre un «menhir» y una «piedra oscilante» con esculturas y letras ibéricas (Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona)*, 1914, núm. 13.

(6) Vegi's BOSCH: *La Arqueología preromana hispánica*, pàg. 145 i segs.

(7) CARRERAS CANDI: *Geografía de Catalunya*, volum I, pàg. 768.

són escassíssimes en els dits monuments, però les de la Cabana Arqueta no contradiuen sinó que confirmen la cronologia obtinguda per la tipologia. Cal notar que la cambra dels sepulcres citats tendeix a esdevenir rectangular preludejant la transformació en galeria coberta; tal volta el de la Font del Roure mostri el tipus més antic.

Creiem que d'aquest tipus de sepulcre de corredor se'n formaren la galeria coberta, per confusió del corredor amb la cambra (confusió que cada vegada és fa més completa), i la cista, per desaparició del corredor i reducció de la cambra, que es fa rectangular, trapezoidal o quadrada. A un tipus de galeria coberta en formació deu pertànyer la Cova d'En Daina (Romanyà de la Selva), car la planta, rectificadada per nosaltres (fig. 186), mostra dues pedres col·locades com a reminiscència de l'entrada de la cambra, que també és més ampla que l'entrada; semblant a aquesta galeria, encara que un xic més curta, és la propera de Santa Cristina d'Aro. Arribem, amb això, a la galeria coberta de costats ben paral·lels. La planta resulta ésser rectangular, allargada, molt regular, sense record de la separació entre la cambra i el corredor, i en general es fa de lloses més regulars i fines que les anteriors. Exemplars d'aquest tipus són les galeries de Puigses-Lloses (Folgaroles) (1), Llanera (2), Puigses-Pedres (Santa Maria de Corcó) (3), Serra de l'Arca (Aiguafreda) (4) i del Barranc (Espolla). Les dues primeres són notables per llurs grans dimensions (10 i 9 metres de llarg, 3 i 2 d'ample, respectivament, i uns 2 metres d'altura) que les fan els monuments megalítics majors de Catalunya.

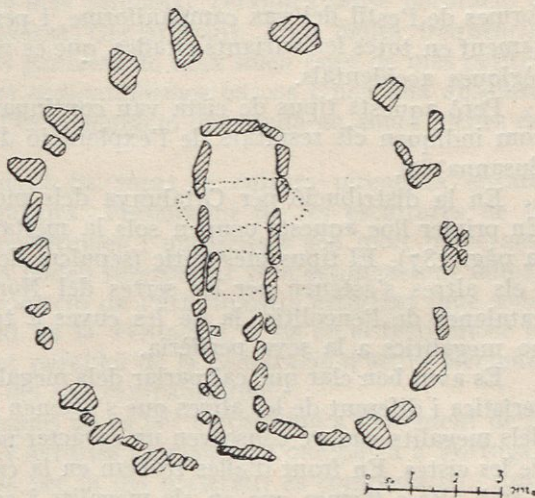

Fig. 186. — Planta rectificadada del sepulcre La Cova d'En Daina (Romanyà de la Selva)

Però la diferència tipològica entre les dues formes de galeries cobertes no es pot dir que demostrï una separació cronològica. Ans al contrari, el material dels dos grups es semblant i pertany tot a un eneolític avançat (vas campaniforme, metall, puntes de sageta i ganivets de sílex ben treballat, peces d'os perforades en v).

Per reducció del llarg de la galeria coberta, o per supressió del corredor en els sepulcres de corredor de cambra ja trapezoidal es formà l'últim tipus de sepulcres megalítics (5), als quals anomenem cistes per a evitar confondre'ls amb els vers dòlmens primitius. A aquest grup pertanyen quasi tots els sepulcres explorats a la comarca d'Agullana, i amb ells la immensa majoria dels megalits catalans, que comunment es denominen dòlmens. Però, dintre les característiques essencials de caixa rectangular, quadrada o trapezoidal formada per poques lloses (tres o quatre, a part la coberta, generalment), hi caben diverses variants. En primer lloc trobem un tipus intermediari entre la galeria coberta i les cistes pròpiament dites. En realitat no és sinó una galeria coberta escurçada: citem, entre altres, les de la Roca de l'Aglà (Fitor) (6), Puigses-Forques (Palamós) (7) i Puig Rodó (Estany) (8), i tal volta la de la Devesa d'en Torrent (Espolla). La de Puig Rodó està subdividida per lloses, com la d'Arzabal al Aralar (Navarra) (9). Al costat de'aquest tipus, essent-ne tipològicament derivades, hi ha les varietats rectangulars, quadrades i trapezoidals (10).

L'exploració de les cistes de la comarca d'Agullana no donà resultat, puix que sols a la Barraca del Lladre hi sortiren uns petits fragments d'un casquet esfèric de l'estil del vas campaniforme. La

(1) Vegi's pàg. 502, fig. 179 d'aquesta Crònica.

(2) Vegi's J. SERRA I VILARÓ: *Excavaciones en el dolmen de Llanera (Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades)*; Madrid, 1917.

(3) Vegi's fig. 175, pàg. 500 d'aquesta Crònica.

(4) Vegi's ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1913-14, *Crònica*, pàg. 804 i segs.

(5) El qualificatiu de *megalític*, en llur major part, resulta ja molt impròpia, donades llurs dimensions, relativament petites. Però, per conservar llur dependència respecte els tipus verament megalítics i la distinció amb formes semblants d'un altre origen, es segueix usant la dita denominació.

(6) Vegi's CAZURRO, obra citada.

(7) Vegi's PALLARÉS: *Els sepulcres megalítics del Baix Empordà*, en altre lloc d'aquesta Crònica.

(8) Vegi's fig. 180 de la pàg. 502 d'aquesta Crònica.

(9) ARANZADI-ANSOLEAGA: *Exploración de cinco dólmenes del Aralar*, pàg. 29.

(10) Vegi's BOSCH: *Prehistòria catalana*, pàgs. 110 i seg., la reunió classificada per tipus de les conegudes fins a 1919.

mateixa pobresa es nota en moltes cistes catalanes. Sortosament en algunes de la comarca de Vich (Puig Rodó, Cruïlles, Rupit) (1), en moltes de la de Solsona i algunes de l'Alt Urgell (Cabana dels Moros a Turbiàs i cista de la Collada d'Orri a Pallerols) (2), ha sortit material que no deixa lloc a dubtar de llur data eneolítica: puntes de sageta de sílex, molt ben retocades, de forma de fulla de llorer, triangulars amb espiga i aletes i lenticulars, peces d'os amb perforació en forma de v, perles de collar de dentali, ceràmica feta a mà, grollera o polida, sense decoracions o amb decoracions i formes de l'estil del vas campaniforme, i petits objectes de coure. Aquest material surt indistintament en totes les variants citades, que es veu que entre si presenten sinó petites diferències tipològiques accidentals.

Però aquests tipus de cista van continuar essent usats en els començos de l'Edat del bronze, com indiquen els resultats de l'exploració d'algunes a la comarca de Solsona (Su, Riner, Santa Susanna) (3).

En la distribució per Catalunya dels monuments megalítics també s'observen fets curiosos. En primer lloc aquests ocupen sols la meitat septentrional del territori català (vegi's el mapa de la pàg. 187). El tipus més antic (sepulcre de corredor) és el que es troba més a prop del Pirineu, i els altres s'estenen per les serres del Nord de Catalunya, creuant-se amb les altres cultures catalanes de l'eneolític: la de les coves a tota l'àrea d'extensió dels megalits i la dels sepulcres no megalítics a la seva perifèria.

Es avui ben clar que cal parlar dels megalits catalans com formant una vera cultura ben característica i diferent de les altres que s'estenen per Catalunya des del final del neolític. Les troballes dels megalits sempre conserven un caràcter peculiar, i són les que hem enumerat en parlar, fa poc, de les cistes. En front d'elles trobem en la cultura de les coves una ceràmica decorada amb relleu i amb altres formes que en els megalits i en la cultura dels sepulcres no megalítics el típic inventari de destraletes polides, fins ganivets de sílex de petites dimensions i perles de collar verdoses i de forma ovoide.

Com hem vist, aquesta cultura megalítica catalana té el seu apogeu en l'eneolític ple i avançat, i aleshores dintre el seu territori queden poques mostres d'altres cultures. Sembla que és aleshores quan el cercle pireneic fou més extens, i en altres tipus d'estacions contemporànies, com a certes coves, dintre el territori dels megalits, trobem la mateixa cultura. Aquest és el cas de la Cova de *Can Sant Vicens* a Sant Julià de Ramis, del Cau dels Ossos de Torroella de Montgrí i de la Cova dels Encantats de Serinyà, on, al revés del que s'esdevenia en un període anterior (Cova de Rialp), el material s'allunya del típic de la civilització de les coves catalanes per a semblar-se al dels megalits. A la cova de Sant Julià sortiren els botons amb perforació en v, les puntes de sageta i els ganivets de sílex i la forma de vasos de panxa esfèrica i coll estret (com a la galeria del Barranc, Espolla). En canvi, cal confessar que certs tipus semblen una influència o un record de la cultura de les coves: són els fragments de terrissa amb senzills cordons, amb impressions digitals (un fragment, també, a la galeria del Barranc). Al cau dels Ossos sortiren tres ganivets de sílex, grans i molt ben treballats; a la Cova dels Encantats, puntes de sageta (fulla de llorer i triangular amb espiga), plaquetes d'os amb perforació en v, destrals de pedra polides i terrissa polida sense ornaments o bé amb incisions i amb relleus.

Per altra part cal notar un fet important: la cultura dels megalits catalans té els seus paral·lels en la restant cultura megalítica pirenenca fins a Navarra i Bascònia (vegi's el mapa de la pàg. 519) (4) i a l'altra banda de França, per on s'estén fins a Provença. Al Pirineu falten encara els megalits en la part corresponent a la província d'Osca; però el grup basco-navarrès, ara ben conegut per les excavacions del professor D. Telesfor de Aranzadi i dels seus col·laboradors aquests últims anys, té grans analogies amb el català (5).

Tipològicament, en ço que fa referència a les formes sepulcral, el paral·lisme és complert entre Bascònia i Catalunya. Surt el sepulcre de corredor (segur el d'Igartza occidental, essent possible que ho siguin també els molt destruïts de Bernoa i Argonitz). La galeria coberta surt a Jentillarri, quelcom subdividida per una llosa al seu mig, cò que continuà a Bascònia també a la

(1) Vegi's RIUS: *Sepulcres megalítics excavats pel Museu de Vich*, pàgs. 501 i seg. d'aquesta Crònica.

(2) Vegi's COLOMINAS: *Els sepulcres megalítics a l'Alt Urgell*, pàgs. 491 i seg. d'aquesta Crònica.

(3) Vegi's BOSCH: *Sepulcres megalítics de la comarca de Solsona*, pàgs. 527 i seg. d'aquesta Crònica.

(4) Vegi's BOSCH: *L'estat actual de la sistematització del neolític i eneolític de Catalunya*, en les pàgines següents.

(5) Vegi's ARANZADI-ANSOLEAGA: *Exploración de cinco dólmenes del Aralar (Pamplona)* (1915); Id. id.: *Exploración de catorce dólmenes del Aralar (Pamplona)* (1918); ARANZADI-BARANDIARAN-EGUREN: *Exploración de seis dólmenes de la sierra de Aizcorri (San Sebastián, 1919)*; Id. id.: *Exploración de nueve dólmenes del Aralar guipuzcoano (San Sebastián, 1919)*. Id. id.: *Exploración de siete dólmenes de la sierra de Ataún Borunda (San Sebastián, 1920)*.

cista d'Arzabal: a Catalunya precisament també una galeria coberta (la de Puig Rodó) té aitals subdivisions. Abunden molt les cistes, que són molt semblants a les nostres i presenten les mateixes variants quadrades, rectangulars o trapezoïdals, i sobretot els tipus de transició des de les galeries cobertes, que il·lustren la formació del tipus de la cista (la d'Arzabal, subdividida com la de Puig Rodó). El material, amb algunes diferències, és en general el mateix: puntes de sageta dels mateixos tipus de Catalunya (amb aletes i espigues de forma semblant a la de fulla de llorer), amb altres tipus de pedra una mica diferents dels catalans), ceràmica sense decoració o dels vasos campaniformes en alguns casos (Pagobakoitza, Gorostiarán). Amb molta freqüència aquest material està associat amb coure. En canvi, els ganivets de sílex solen ésser de més petites dimensions que els catalans. És notable que els vasos campaniformes bascos tenen una absoluta analogia amb els dels megalits catalans: hi és comú l'ornamentació disposada en zones plenes de línies transversals puntillades.

Aquí, com a Catalunya, sembla que l'art estilitzat ha tocat la cultura pirenenca, encara que aquí no hagi sortit associat amb sepulcres megalítics. Prescindint de les escultures de la Cova de Marquínez, que cada dia semblen menys eneolítiques i que potser són molt modernes, últimament s'han donat a conèixer uns signes, que es poden interpretar com estilitzacions humanes, a Faido i Albaina (Alava) (1). Potser aquesta associació de l'art rupestre estilitzat (que sembla tenir els seus nuclis principals en el Centre i Sud de la Península, o sia en el territori de la cultura central) amb la cultura pirenenca, és un fet paral·lel de la penetració d'altres elements de la mateixa cultura, com per exemple la ceràmica del vas campaniforme.

L'origen remot de les formes megalítiques pirenenques no es pot cercar sinó a l'Occident de la Península. L'enllaç el donen els sepulcres megalítics d'Astúries i Galícia, ço que porta a Portugal, únic lloc on l'evolució tipològica (comprovada també per la del material) és completa (2). Amb tot i això, cal considerar els grups megalítics pirenenques com un desenrotllament molt autònom, car la transformació del sepulcre de corredor en galeria coberta i d'aquesta en cista que a Portugal s'inicia (galeries cobertes de Monte Abrahao i de Nora, cistes del Serro do Castello i totes les d'origen megalític dels començos de l'Edat del bronze) resta allí quelcom secundari, no arribant mai, per altra part, a la formació del tipus de la galeria coberta de costats paral·lels; al Pireneu basco-català, en canvi, el més sortint és la formació de la galeria coberta (especialment la de costats paral·lels) i la gran abundància i varietat de cistes.

Quant a l'origen remot del material, no és tan senzill de trobar. Mentre moltes coses (objectes d'ornament, potser les formes de ceràmica sense ornar) semblen desenrotllaments indígenes, altres coses semblen influències d'altres cultures. La perforació en forma de v ja és coneguda a Portugal en l'eneolític inicial (Monte Abrahao), malgrat s'apliqui a botons d'una altra forma. Les puntes de sageta de forma de fulla de llorer, cordiformes o triangulars amb espiga semblen dependre més aviat de l'evolució del Sud-est de la Península (Almeria) que de la portuguesa, on les puntes amb espiga o en formes emparentades amb les cordiformes o de fulla de llorer (per exemple la forma de losange) no assoleixen una completa evolució, essent allí la cosa principal l'evolució de la base còncava, a diferència d'Almeria, on des d'un principi tenen gran desenrotllament els tipus d'espiga i els de losange: l'estereotipació del tipus de forma de llorer o de cor potser té les seves arrels en els tipus de losange d'Almeria, havent-se perfeccionat en la cultura pirenenca, on, demés, trobem com a tipus característic la forma lenticular (3). El vas campaniforme té, però, un origen ben diferent: la seva pobresa de formes i de decoració, que contrasta amb la seva riquesa a la meitat Sud del Centre d'Espanya (Cienpuzuelos-Carmona), parla de quelcom manllevat de la veïna cultura central, que s'estereotipa en una forma determinada i que a penes té evolució en la cultura pirenenca (4).

Un altre aspecte del problema d'aquesta cultura són les seves relacions amb el Sud de França, que més aviat parlen d'identitat de cultura que de senzilles relacions. En tot el Sud de França, fins a una certa línia, una civilització megalítica semblant, al menys en son començ, a la pirenenca espanyola domina en l'eneolític i sembla continuar fins als principis del bronze, equivalent en ço que fa referència a la cronologia a la cultura argàrica que en la Península penetra també en els

(1) BARANDIARAN: *El Arte rupestre en Alava* (Boletín de la Sociedad Ibérica de Ciencias Naturales, marzo-abril 1920).

(2) Vegi's BOSCH: *La Arqueología pre-romana hispánica* (cap. III) i *Prehistòria catalana* (cap. II). Id.: *L'estat actual del coneixement de la civilització neolítica i eneolítica de la península ibèrica*, pàgs. 516 i seg. d'aquesta Crònica.

(3) En la cultura de les coves apareixen, en alguns casos, puntes de sageta, però no semblen ésser cosa típica de tal cultura. Sempre, però, a Catalunya depenen també de l'evolució d'Almeria o pirenenca.

(4) Vegi's CASTILLO (A. del): *La cerámica incisa de la cultura de las Cuevas y el problema de la especie del vaso campaniforme en la Península ibérica*. (En curs de publicació pel Seminari de Prehistòria de la Universitat de Barcelona.)

megalits (cista del Collet a Su, de Bullons a Riner i de La Guàrdia a Santa Susanna) (1), però que a França pren allavors altres camins. En aquesta cultura, certament amb petites diferències locals (per exemple: les perles en forma d'oliva de coure o bronze semblen una mica indígenes de França), els tipus dels sepulcres: galeries cobertes de costats paral·lels i cistes (2), i en el material bona part dels tipus de les puntes de sageta, alguns objectes d'ornament (per exemple les peces de collar de *dentalis*) i la ceràmica del vas campaniforme, marquen una gran analogia amb el Pireneu espanyol, que es veu més clara si es té en compte que més enllà dels massissos centrals francesos, Roine amunt o a les muntanyes de la Savoia francesa, o sia on acaba la regió natural, comencen cultures d'una diferent naturalesa. Sigui'ns permès dir breument que per la costa occidental de França sembla haver-hi una cultura poc característica (també amb megalits) que es toca amb els megalits de Bretanya, els quals constitueixen un fenomen del tot a part, ben independent del Sud de França i que tenen relacions amb els megalits nòrdics i anglesos; al Nord i Centre de França, si bé hi ha megalits (sobretot galeries cobertes que poden ésser un tipus que des del Sud de França s'estén vers el Nord, arribant fins a Bretanya), tota la cultura té un altre aspecte (3); a les muntanyes de la Savoia francesa trobem (Llac de Bourget, d'Annecy, etc.), una extensió dels palafits suïssos.

La data de la cultura en qüestió del Sud de França és, sens dubte, el ple eneolític, com la de la pirenenca peninsular. Ho demostren, ultra el vas campaniforme i els tipus de sageta, la presència constant d'objectes de coure (4): penjolls, perles de collar en forma d'oliva. Aleshores degué servir d'intermediària per a la transmissió del vas campaniforme, per una part al Nord-Oest de França, o sia a la Bretanya, on sembla que una vegada rebut s'hi desenrotllà autòmicament, i per l'altra a les cultures del Rin, on tingué també un desenrotllament autònom, degut probablement a creuar-se amb influències de les cultures allí existents.

Més fosca és la qüestió dels principis d'aquesta cultura del Sud de França. Però sembla que aquí degué succeir quelcom anàleg a ço que es pot comprovar a Catalunya: la substitució d'una cultura anterior, probablement del neolític pur, per l'esmentada cultura megalítica pirenenca. A Catalunya aquest és el cas de la cova de Rialp (amb la ceràmica típica de la cultura de les coves amb decoracions amb relleus), trobant-se en l'eneolític, en les coves de la regió (*Can Sant Vicens*, a Sant Julià de Ramis), el mateix material que als megalits. Al Sud de França sembla que en el neolític pur hi hagué una cultura semblant a la de les coves espanyoles, també amb ceràmica amb decoracions en relleu i sense el material típic de l'eneolític (puntes de sageta, objectes d'ornament, coure).

A aquesta cultura s'hi sobreposaria la dels megalits pirenenics (5), ocupant tota la regió natural limitada pels massissos centrals, l'alt Roine i les muntanyes de Savoia. — P. BOSCH GIMPERA, LLUIS PERICOT.

(1) Vegi's Bosch: *Sepulcres megalítics dels començos de l'Edat del bronze de la comarca de Solsona*, en altre lloc d'aquesta *Crònica*.

(2) Es ja quelcom segur que tots els anomenats *dòlmens* del Sud de França són meres cistes, ço que es correspon exactament amb els fenòmens de Catalunya.

(3) Sembla que el caràcter típic d'aquesta cultura del Nord i Centre de França, ultra les galeries cobertes de la regió del Sena i de l'Oise, són les grutes artificials del Marne, certes formes de ceràmica i la punta de sageta de tall transversal.

(4) En certs casos sembla que són de bronze, marcant una continuació de la cultura en qüestió fins als principis de la nova Edat. A aquesta continuació pertanyen part dels megalits del Sud de França, sobretot els que contenen certes formes de sílex (puntes de sageta dentades) i altres molt complicades de perles de collar i amulets que són desconegudes a la cultura pirenenca peninsular.

(5) Recentment E. THURLOW LEEDS ha publicat un interessant treball sobre els megalits peninsulars: *The dolmens and megalithic tombs of Spain and Portugal* (*Archaeologia*, LXX, 1920, pàg. 201 i següents). En ells no podent conèixer encare les novíssimes troballes dels sepulcres de corredor amb càmera quasi circular, tant de Bascònia com de Catalunya, i dubtant de que ho siguin els d'España, que ara publiquem, però reconeixent encertadament l'intima relació entre el grup pirenenca peninsular amb el francès, vol veure en aquest l'origen del nostre. Creiem que després de trobar a la cultura pirenenca, tan basca com catalana, el sepulcre de corredor i de veure's tan clarament com evoluciona vers la galeria coberta i la cista, ço que no's pot constatar a França, oferint així l'enllaç amb la evolució tipològica portuguesa, que geogràficament assegura la presència del tipus a Astúries i Galícia, la nostra tèsis ha quedat notablement reforçada. La última confirmació la rebrà quan coneguem els megalits que per força existeixen al Pirineu d'Osca, totalment inexplorat.

Sepulcres megalítics dels començos de l'Edat del bronze de la comarca de Solsona

L'EXCAVACIÓ I LES TROBALLES

En juny de 1915 excavàrem, en col·laboració amb el Director del Museu de Solsona, Mn. Joan Serra i Vilaró, tres sepulcres megalítics de la comarca de Solsona: el del Collet (Su), el de Bullons (Riner) i el de La Guàrdia (Santa Susanna).

Su. SEPULCRE DEL COLLET. — Es troba en un collet, del qual reb el nom, a uns 200 metres al sud-est de la masia anomenada *La Casa Cremada*, propietat de donya Angela Tristany i don Josep Foronell (1).

Aquest sepulcre estava intacte, llevat de la part del túmul i de la part sud-oest de la cambra, que es destruï en treure pedra de construcció, mercès a lo qual es descobrí.

Abans de l'excavació es recolliren per sobre del túmul alguns petits fragments de ceràmica i sílex atípics, i a uns cinc centímetres de profunditat, en començar d'excavar el sepulcre, una perla de collar feta amb un tros de valva de mol·lusc. (Diàmetre, 1'2 centímetres, altura, 0'4.)

El sepulcre es trobava a la part central del túmul, fet de terra i pedres, sense que es poguessin comprovar restes de cap cercle que el tanqués. El diàmetre del túmul es pot calcular en uns 10 metres.

El sepulcre resultà ésser de planta trapezoïdal (fig. 194), conservant-se en el lloc corresponent les lloses laterals, lleugerament inclinades vers l'interior del sepulcre per llur part superior, i tenint, com a mides, la de l'est 2'90 x 1'40 x 0'25, i la de l'oest 1'75 (en part destruïda aquesta dimensió) x 1'65 x 0'23 metres. La llosa de la capçalera es troba caiguda vers l'interior del sepulcre i tenia 1'75 x 1'10 x 0'33 metres. L'amplada de 1'10 metres d'aquesta llosa sembla més petita que la que degué tenir en realitat, puix que l'espai entre les dues lloses laterals per la part de la capçalera és de 1'90 metres. La llosa o lloses de tanca, pel costat oposat (sud) no es conserven, havent-se destruït probablement en les circumstàncies esmentades. De la coberta se'n trobà *in situ* un fragment apoiat per la part de la capçalera del sepulcre sobre les lloses laterals, tenint 1'40 x 0'90 x 0'30 metres. Un altre fragment, el qual tenia 0'65 x 0'65 x 0'25 metres, es troba a la superfície, al nivell de les dites lloses laterals.

La cambra venia a tenir, així, 2'90 metres pels costats del trapezi, que formaren les lloses laterals, i 1'90 (capçalera) i 2'20 a la base.

Troballes. — En excavar el sepulcre, i fins a arribar al nivell de la llosa de la capçalera caiguda, ço és, a 40-50 centímetres del pis ferm, es trobaren sols terra i pedres, i entre elles dos esclats petits de sílex atípic. En alçar la llosa de la capçalera sortiren les restes dels enterraments en molt bon estat de conservació, consistint en 18 cranis col·locats molt curosament l'un al costat de l'altre, mentre que els altres ossos estaven en desordre per sobre o al costat dels cranis, fent-se impossible determinar a quin crani corresponen. Barrejats amb els ossos sortiren restes

(1) Tant ells com els propietaris dels altres sepulcres excavats donaren facilitats de tota mena. També cal manifestar el nostre agraïment, ultra a Mn. Serra i Vilaró, que féu l'excavació amb nosaltres, i al qual es deu la notícia de l'existència dels sepulcres, a D. Tomàs Boix, que ens acompanyà constantment.

de ceràmica en desordre pertanyents a diferents vasos, i, entre els

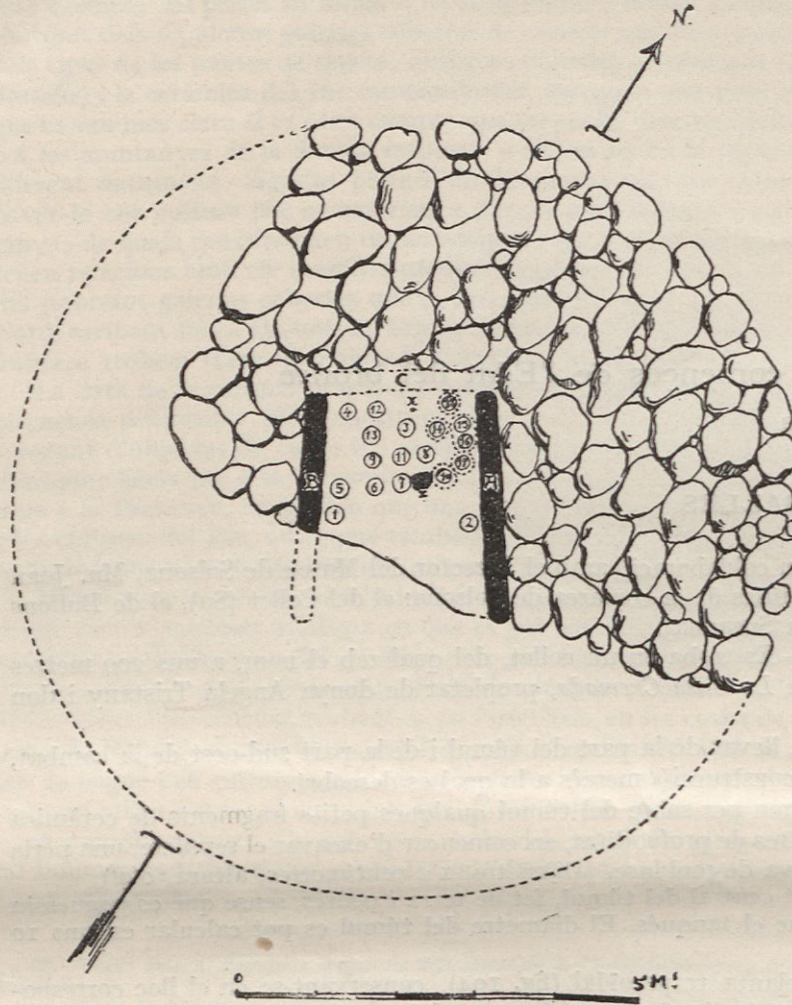

Fig. 194. — Su. Sepulcre del Collet. Planta

possible analitzar-la; però les restes informes de bronze trobades prop de la pedra de capçalera, i que s'han esmentat, ho foren pel doctor D. M. Baltà i Botta, resultant contenir 76'98 p. 100 de coure, 19'39 p. 100 d'estany i 2'69 p. 100 de plom.

La ceràmica és feta a mà, de terrissa groguenca, rogenca o negrosa bastant polida. Comprèn alguns fragments de la vora, del mig i del solament de diferents vasos (al menys tres), sense ornaments. Per excepció, en dos fragments hi ha un petit mugronet.

Sols pogué ésser reconstruït un vas rogenç, no massa polit (altura 28 centímetres), que degué tenir una ansa, els fragments del qual es trobaren prop del crani número 1 (fig. 196).

Santa Susana. SEPULCRE DE LA GUARDIA. — Es troba en el lloc anomenat així, a 900 metres de la carretera de Cardona i Solsona, i dintre d'un dels seus revolts.

cranis 12, 3 i 18 i la pedra de capçalera, uns fragments informes de bronze.

Cal notar que els cranis no estaven tots en la mateixa posició, però sí col·locats curiosament (vegi's la planta de la fig. 194 i la fig. 195). Entre els cranis 7 i 10 es trobà una pedra, de forma quasi cúbica, que semblava posada per separar-los (vegi's la planta). Els cranis números 10, 14, 15, 16, 17 i 18 es trobaren sobre petites cavitats poc profundes que semblaven buidades expressament en el sòl de la roca (vegi's a la planta el cercle de punts). Qualques cranis, malgrat haver estat aixecats amb molta cura i haver-se'n recollit pacientment tots els fragments, no es pogueren reconstruir. Dels altres, així com de totes les peces òssies aprofitables des del punt de vista antropològic, el Prof. Aranzadi en fa, a continuació d'aquesta notícia, un estudi detallat. Aquí cal esmentar tan sols que el crani número 6 té una resta de punta de sageta de coure o bronze clavada en un parietal, havent-lo travessat i havent l'oxidació tenyit de verd un cercle d'uns 2 centímetres de diàmetre.

La resta de punta de sageta en qüestió no ha estat

Fig. 195. — Su. Sepulcre del Collet. Els cranis en ser excavats (Fotgr. Serra i Vilaró)

Està molt mal conservat, restant sols pedres soltes del túmul, al mig del qual es troba el sepulcre. Malgrat això es pot encara calcular el diàmetre del túmul en uns 8 metres.

El sepulcre era trapezoidal, no conservant-se en peu més que la capçalera i la llosa de l'oest. (Dimensions: 1'25 × 0'75 d'altura × 0'25, i 1'55 × 0'60 (altura màxima) × 0'20, respectivament). La llosa de l'est (1'80 × 1'45 × 0'30 metres) es troba caiguda, però coneixent-se encara, pel solc deixat en el sòl, el seu antic lloc, i recordant encara la gent del poble haver-la vista dreta (fig. 198).

En excavar el sepulcre es tragueren uns 25-30 centímetres de terra negrosa, entre la qual aparegueren, en desordre, les troballes i sortint sota d'ella la terra verge dura sobre la qual es construí el sepulcre.

Troballes. — Metall: Un anell de bronze (diàmetre, 2'2 centímetres), i un botó de coure amb una petita anelleta a la part còncava (1'7 × 1'2 centímetres de diàmetre). Segons l'anàlisi fet pel Dr. Baltà, el primer contenia 85'89 per 100 de coure, 12'35 per 100 d'estany i indicis de plom i d'antimoni. El botó resultà tenir 88'10 per 100 de coure, 6'47 per 100 d'estany, 4'93 per 100 de plom i indicis de ferro.

La resta de les troballes consisteix en alguns fragments insignificants del mig de vasos a mà grollers, rogencs, i restes d'ossos humans molt esmicolats i improfitables.

Riner. SEPULCRE DE BULLONS. — Situat en el lloc anomenat *Bullons*, entre les masies de Bullons, Gargalosa i Cal Garrig.

Per trobar-se entre sembrats, està molt destruït, no conservant-se sinó restes insignificants del túmul que no permeten calcular ni aproximadament el seu diàmetre. De la mateixa cambra sols resta en peu una de les lloses laterals, que està quelcom inclinada per la pressió de les terres i que té 1'70 × 1'20 × 0'20. La de l'altre costat, hi ha record que no fa molts anys encara estava dreta, i es coneix el lloc on estigué, trobant-se ara caiguda i partida en dos trossos de dimensions semblants: 1'10 × 1'10 × 0'20 metres a cada un.

La planta del sepulcre degué ésser trapezoidal i degué tenir almenys 2 metres d'eix per 1'50 i 1'90 a les bases del trapezi (fig. 199).

En treure un gruix de terra desigual, que es pot calcular prop de la llosa dreta en uns 50 centímetres, i que en general no passava de 30, aparegué el sòl verge, de terra molt dura, sortint en desordre moltes coses.

Troballes. — Ultra restes humanes molt esmicolades, entre les quals cal esmentar alguns fragments de crani i d'ossos llargs i diversos fragments (del mig) de ceràmica a mà, rogenca, grollera, sortiren els següents objectes:

Un vas a mà de terrissa rogenca-negrosa i de superfície bastant polida, de fons convex i parets baixes lleugerament còniques, amb un petit mugró a la unió de les parets i del fons (altura, 12 centímetres; diàmetre màxim, 14'5 centímetres). La forma d'aquest vas és netament argàrica, ço és, semblant a les del principi de l'Edat del bronze (fig. 200). Una perla de collar, d'ambre, aplanada i de forma quasi quadrangular (1'7 × 1'6 × 0'6 centímetres) (fig. 197), i fragments molt esmicolats d'un altra. Un cargol marí (columbella rústica) i quatre fragments de *dentalium* probablement utilitzats també com a peces de collar.

Fig. 196. — Su. Vas del sepulcre del Collet (1/6 apr.)

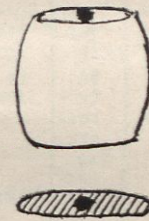

Fig. 197. — Riner. Sepulcre de Bullons. Perla d'ambre (1/1)

* * *

Aquests tres sepulcres tenen un interès especial per la naturalesa de llurs troballes, que s'agrupen amb les altres estacions dels començos de l'Edat del bronze de Catalunya (Cova de l'Or, de Santa Creu d'Olorde, Sepulcre de L'Auritori, de Guissona, etc.) (1), així com amb un sepulcre de Terrassa últimament descobert, del qual es parla en altre lloc d'aquesta *Crònica*. També

(1) Vegi's BOSCH: *Prehistòria Catalana*, pàg. 157 i següents; ANUARI DE L'INSTITUT, IV, 1911-12, pàg. 287 i següents (*Santa Creu d'Olorde*), i ANUARI, V, 1913-14, *Crònica*, pàg. 812 i següents (*L'Auritori*).

avui cal incorporar al principi de l'Edat del bronze la mina de Riner, publicada per Mn. Serra i Vilaró (1).

Efectivament, la forma del vas del sepulcre de Bullons és típica de la ceràmica anomenada argàrica (de l'estació de El Argar, a Almeria) i dels altres sepulcres. Malgrat la forma del vas de la cista del Collet no sigui tan típica, pot, fins a cert punt, considerar-se emparentada amb les de la ceràmica argàrica; i sobretot el tant per cent considerable d'estany de les restes de metall trobat en ells, fan segura la cronologia de tots ells en els començos de l'Edat del bronze.

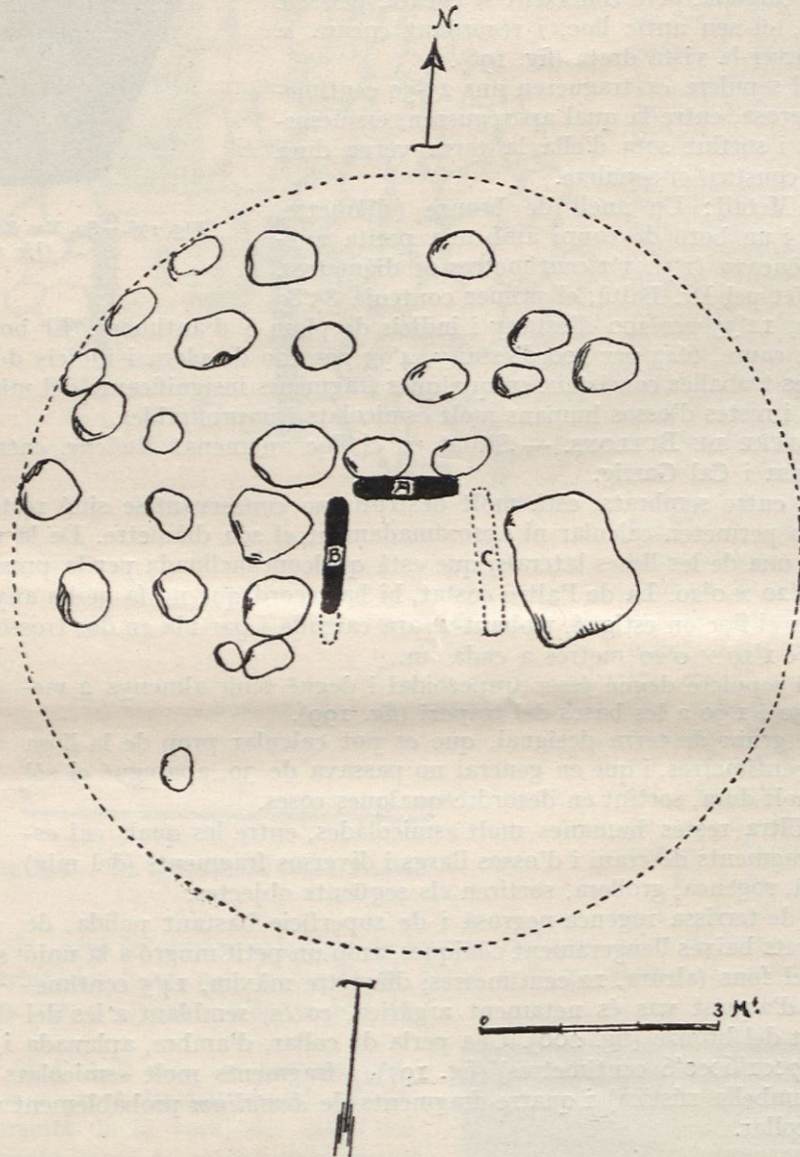

Fig. 198. — Sepulcre de La Guardia (Santa Susanna)

Aquest resultat és reforçat pel contrast del material dels nostres sepulcres amb el que surt habitualment en els sepulcres megalítics de tot Catalunya, i particularment dels de la comarca de Solsona, excavats per mossèn Joan Serra i Vilaró, després de 1915, en els quals el material de sílex, la ceràmica (a voltes del vas campaniforme), etc., s'agrupen amb les altres cultures neolítiques de Catalunya i, en general, de la Península, segons s'ha dit ja en altre lloc d'aquesta *Crònica*.

(1) MN. SERRA I VILARÓ: *Mina i fundició d'aram del primer període de la Edat del bronze* (Bul·letí del Centre Excursionista de Catalunya, 1920). Vegi's el resum en altre lloc d'aquesta *Crònica*.

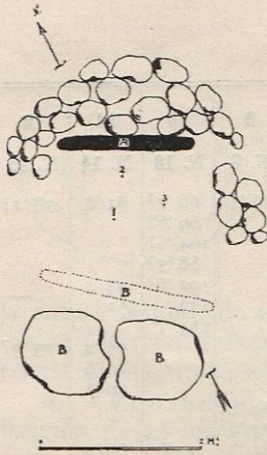

Fig. 199
Sepulcre de Bullons (Riner)

Els sepulcres que ens ocupen mostren que les formes sepulcral depenents de l'evolució megalítica continuen utilitzant-se fins als començos de l'Edat del bronze, malgrat llur temps de floriment sigui a Catalunya tant sols el ple eneolític. Però, si bé el tipus sepulcral continuà, l'aspecte general de la cultura és un altre, i en ella s'esborren les diferències locals anteriors i s'introdueix la influència uniformadora de la civilització argàrica (1).

Aquest fenomen és ben paral·lel dels que acompanyen en altres regions de la Península els començos de l'Edat del bronze. Malgrat supervivències dels tipus locals eneolítics, i sobretot de les cistes megalítiques, ço que s'observa sobretot a Portugal i a Andalusia, la ceràmica argàrica, juntament amb els tipus almerians de bronzes, s'imposen a tot arreu (2).—P. BOSCH GIMPERA.

Fig. 200
Sepulcre de Bullons
(1/8)

ELS CRANIS I DEMÉS RESTES HUMANS. — LLUR ESTUDI MÈTRIC

ELS CRANIS

Taula de mides

Número d'ordre (3).....	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Número marcat en la data de l'excavació.....	N. 17	N. 6	N. 2	N. 7	N. 9	N. 8	N. 11	N. 13	N. 3	N. 18	N. 14	N. 15
Diàmetre antero-posterior màxim	174?	179?	195	180	180	180	178?	165?	180?	195	170	176
» glabel-la-lambda	173?	172?		177	177	178	167?	160?	175?	187	168	164
» nasion-lambda	171?	172?		175						186?	166	161
» nasion-inion	165?	172?		160		171				169	160	159
» transvers màxim	150	150?	150?	151	138	141	140	143	137	130?	139	138?
» opístio-bregmàtic	145?	152	155?	153				148?		145?	144	
» basio-bregmàtic										136?		
» nasion-opístion		135?		125				121?			124	
Corda frontal nasion-bregma ...	110?	112?	113	120	107	108?	100?	100?	108?	119?	109?	109
» parietal	106	112	124	117	107	120?	105	103?	110	116	107	112
» occipital cerebral	69	66	62	64	67	62	69	72	51?	72	52	65
» occipital cerebel·losa		48	57	47				39?		45	54	
» occipital total		99	105	100				95?		101	97	
Latitud biastèrica	112	113		111	126	111	117				102	104
» bimastòidica màxima ...	140	144?		133	133	125	138 def.				112	
» bimastòidica a les puntes		129?				101					91?	
» biauricular	135	138?		127	125	115					110	
» frontal màxima	135	129		129 def.	115	114	119	121	116	118 def.	123	
» frontal mínima	97?	97?		101	95?	92	95?	95	88			
Pterion esquerra					14?	13?		7?			8?	
» dret					7?	12?		9?				
Latitud bicigomàtica	150?											
» biorbitària externa ...	103?			109?		100?		101				
Altura bregma-auricular	115	118		124	114	116					106	
Latitud interorbitària				25?								
Distància naso-orbitària esquerra				58						52		
» naso-orbitària dreta ..												54
Circumferència horitzontal	520?	522?		530?	518	519	520?	492	510	545?	490?	508?
Corba supraauricular	324	312?		330	305	303	303?	310?			302	
» frontal	128?	125?	126	145	117	133?	118?	112?	125?	140?	128	130
» parietal	122	125	138	133	118	142?	120	124?	127	127	120	123
» occipital cerebral	72	69	62	67	72	67	72	78	53?	78	54	73
» occipital cerebel·losa ...	53?	48	58	50				40		45	57	
Distància naso-auricular esquerra	121?			116						127	105	
» naso-auricular dreta ..	121?			110							111	109
» bregma-auricular esquerra	131	137		140	130	127	113			133	115	
» bregma-auricular dreta ..	133	137		137	129	129				124	139	

(1) Les supervivències de la cultura anterior semblen comprovar-se també a la ceràmica de la mina de Riner, en a qual, a més de la de tipus netament argàric, se n'hi troba d'altra amb cordons amb impressions digitals, com la de la cultura de les coves. Sobre la importància d'aquestes supervivències, vegi's, en altre lloc d'aquesta Crònica, Bosch: *L'estat actual de la sistematització del coneixement de la primera Edat del ferro a Catalunya*.

(2) Vegi's Bosch: *La arqueologia pre-romana hispànica*, capítol corresponent.

(3) El número d'ordre es refereix tan sols a l'ordre d'aquest estudi. Es posa dessota el número que té el crani dintre de l'inventari del sepulcre, corresponent als que se'ls hi dona a l'article anterior.

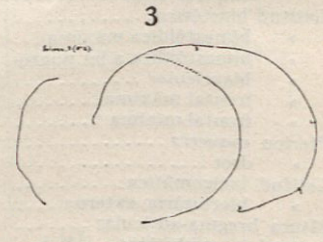
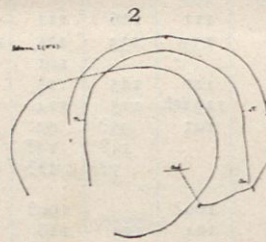
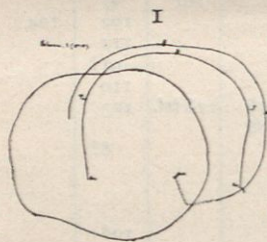
Índexs

Número d'ordre	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Número marcat en la data de l'excavació	N. 17	N. 6	N. 2	N. 7	N. 9	N. 8	N. 11	N. 13	N. 3	N. 18	N. 14	N. 15
Cefàlic horitzontal	86 '2?	83 '8?	76 '9?	83 '9	76 '7	78 '3	78 '7?	86 '7?	76 '1?	66 '7?	81 '8	78 '4?
Vèrtico-longitudinal										69 '7?		
» -transversal										104 '6?		
» -modular										88 '5?		
» -modular opístic	92 '8?	94 '8?	93 '0?	94 '8				97 '4?		92 '6?	95 '4	
Mòdul crànio-opístic	156	160	167	161				152		157	151	
» crànio-basilar										154		
Astèrio-parietal	74 '7	75 '3		73 '5	91 '3	78 '7	83 '6				73 '4	75 '4?
Mastoide-parietal	93 '3	96 '0?		88 '1	96 '4	88 '7	98 '6				80 '6	
Auriculo-parietal	90 '0	92 '0?		84 '1	90 '6	81 '6					79 '1	
Fronto-parietal	65 '0	64 '7?		66 '9	68 '8?	65 '3	67 '9?	66 '4	64 '2			
Frontal	72 '2	75 '2?		78 '3	82 '6?	80 '7	79 '8?	78 '5	75 '9			
Frontal màxim-parietal	90 '0	86 '0		85 '4	83 '3	80 '9	85 '0	84 '6	84 '7	90 '8?	88 '5	
Cigomo-parietal	100?											
Fronto-cigomàtic	90 '0?											
» -auricular	100	93 '5?		101 '6	92 '0	99 '1					111 '8	
» -biorbitari	94 '7?			92 '7?		92 '0?		94 '1				
» -biorbitari	85 '9?	89 '6?	89 '7	82 '8	91 '5	81 '2?	84 '8?	89 '3?	86 '4?	85 '0?	85 '2?	83 '9
» a l'arc parietal	86 '9	89 '6	89 '9	88 '0	90 '7	84 '5?	87 '5	83 '1?	86 '6	91 '3	89 '2	91 '1
» a l'arc occipital cerebral	95 '8	95 '7	100	95 '5	93 '1	92 '5	95 '8	92 '3	96 '2	92 '3	96 '3	89 '0
» a l'arc supraauricular	41 '7	44 '2?		38 '5	41 '0	37 '9					36 '4	
Corba-frontal a la nasion-opistion	34 '1?	34 '1?	32 '8	36 '7				31 '6?		35 '9?	35 '7	
Naso-orbital				106 '4?								
Auriculo-vertical longitudinal	66 '1?	65 '9?		68 '9	63 '3	64 '4					62 '4	
» -vertical transversal	76 '7	78 '7		82 '1	82 '6	82 '3					76 '3	

1. CRANI n.º 17. — Masculí. Norma superior esferoide. Norma posterior amb costats verticals i volta rebaixada. Manquen la cara, tota la base i la glabèl·la. Hi ha un començament de trepanació a l'esquerra del frontal, arribant el punt de major amplada fins a la sutura coronal; els polsos són inflats, les sutures obertes. Planoccipital.

2. CRANI n.º 6. — Masculí. Norma superior subpentagonal. Norma posterior de costats verticals i volta rebaixada. Manquen la cara, la base i quasi la glabèl·la. Punta de fletxa (de coure ?) clavada al parietal esquerre. Sutures obertes. Curvoccipital.

3. CRANI n.º 2. — Masculí. Norma superior dolicoide. Norma posterior amb volta lleugerament ogival. Manquen la glabèl·la, tota la base, els temporals i la cara.

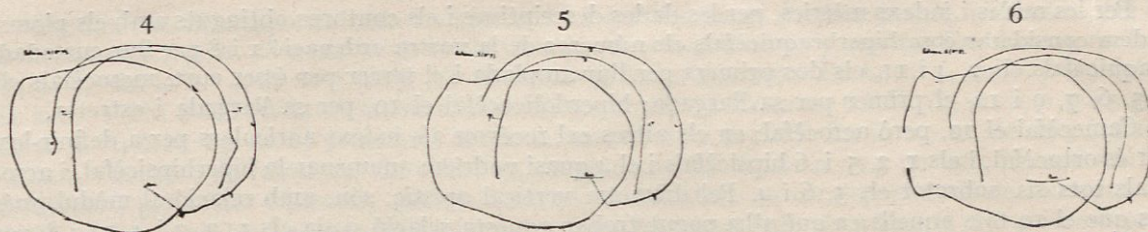

4. CRANI n.º 7. — Masculí. Norma superior pentagonal, braquioide, la part frontal esquerra enfonsada per deformació pòstuma. Norma posterior amb costats verticals i volta rebaixada, lleugera quilla sagital. Manquen la base i la cara. Sutures quasi soldades. La deformació influeix en la latitud frontal màxima; de la circumferència horitzontal glabèl·lica solament se n'ha pres la mida en la seva meitat dreta, i la latitud biorbitaria externa deu ésser una mica major que la consignada.

5. CRANI n.º 9. — Femení ? Norma superior molt oval. Norma posterior amb costats verticals i volta arrodonida. Ossos wormians en la sutura lambdoide. Sutures obertes. Manquen la base i la cara. Els pterions tenen una latitud una mica menor que l'anotada.

6. CRANI n.º 8. — Femení. Norma superior molt pentagonal. Norma posterior amb costats convergents, subpentagonal. Manquen la base i la cara.

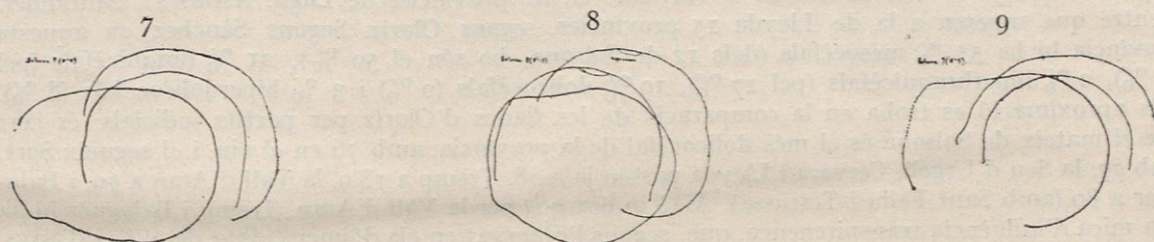
7. CRANI n.º 11. — Sexe dubtós. Norma superior, ovoide curt. Norma posterior amb costats verticals i volta suau. Manquen la base, el temporal dret i la cara. Sutures obertes. Lambda decantat a l'esquerra, formant punxa el parietal dret. Os suplementari de 62 x 48 mil·límetres en

la sutura lambdoide esquerra, seguint aquesta des de l'asterion; les mastoides, enfora per deformació pòstuma, influint sobre l'index mastòidic-parietal. El front es vertical i baix. La circumferència horitzontal glabèlica deu ésser una mica major que l'anotada.

8. CRANI n.º 13. — Femení. Norma superior esferoide subpentagonal, amb trepanació al bregma de 26 mil·límetres d'ample per 17 de llarg; sutures senzilles. Norma posterior amb costats verticals i volta ogival; pla de l'obelion al lambda, inion lleuger i front baix. Manquen la base, el temporal dret i la cara. La corba supraauricular no ha estat amidada, realment, sinó en la meitat dreta.

9. CRANI n.º 3. — Masculí. Norma superior ovoide pronunciat; fenòcig? amb sinòstosi interna, l'externa iniciada. Norma posterior cuneiforme? amb volta ogival, però baixa; wormians en la lambdoide i lambda; inion suau? Norma lateral front fugint, polços comprimits? Manca tot menys la volta; manquen el nasion i el centre de la glabèl·la; quasi manca l'inion.

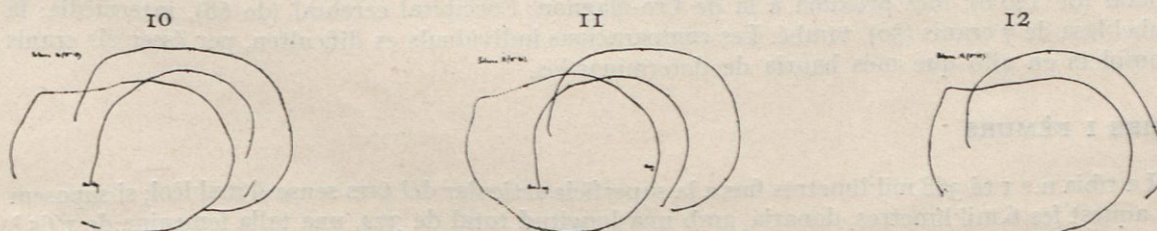

10. CRANI n.º 18. — Sexe dubtós. Norma superior allargada amb deformació pòstuma intensa, anant de la part anterior esquerra a la posterior dreta; sutures obertes i poc complicades. Norma posterior deformació de dalt a baix i d'esquerra a dreta; inion poc aspre; més avall, a l'esquerra, hi ha altres rugositats. Norma lateral front vertical, no molt alt; vèrtex pla; occipital abultat; mastoide fina. Norma anterior deformació orbitària externa, esquerra cap a vall i endintre. La deformació influeix en la circumferència horitzontal, en la latitud frontal màxima i en el diàmetre transvers màxim.

11. CRANI n.º 14. — Norma superior ovoide exagerat, ample en la part posterior, amb sutures senzilles. Norma posterior: bombiforme, cuneiforme, amb el parietal esquerre enfonsat. Norma lateral, front vertical, vèrtex seguit i inion nul. Norma anterior front enfonsat a la dreta. La deformació influeix en la circumferència horitzontal.

12. CRANI n.º 15. — Sexe dubtós. Norma superior: ovoide amb sutures senzilles i deformació pòstuma a l'esquerra del frontal, cap endins i avall. La lambdoide esquerra té dos wormians, de 30 + 12 mil·límetres de llarg i 23 d'ample el primer, començant per l'asterion. Norma posterior: dos costats verticals i volta suau; inion nul. Occípit sortint i front vertical, baix. La circumferència horitzontal deu ésser una mica major que l'anotada.

Hi ha un tros de mandíbula amb l'alçada de la branca ascendent de 67? i la latitud mínima de 37 mil·límetres.

Per les mides i índexs mètrics, per les dades descriptives i els contorns obtinguts amb els ploms, podem considerar com hiperbraquicèfals els números de la nostra ordenació 1 i 8 per llur curtedad; braquicèfals els 2, 4 i 11, els dos primers per llur amplada i el tercer per ésser curt; mesocèfals els 3, 5, 6, 7, 9 i 12, el primer per sa llargada; hiperdolicocèfal el 10, per sa llargada i estretor.

Camecèfal el 10, però acrocèfal; en els altres cal recórrer als índexs auriculars per a definir-los; l'11 és ortocèfal, i els 1, 2, 5 i 6 hipsicèfals i el 4 quasi podríem anomenar-lo hiperhipsicèfal, i acrocèfals tots sis, sobretot els 5, 6 i 4. Pel diàmetre vertical opístic, són, amb relació al mòdul, més alts que el 10 tots aquells en què s'ha pogut trobar aquesta relació, o sia els 1, 3, 2 i 4, 11 i 8, per ordre de menor a major. No n'hi ha cap, doncs, de platicèfal.

Pels asterions sembla que haurien de tendir al tipus cuneiforme als 11, 4, 1, 2 i 12; domiforme el 7, i sobretot el 5. Per les mastoides s'ordenarien des de l'11, pel 4 i el 6, als 1, 2, 5 i 7. Per la latitud auricular des del 11, pel 6, als 4, 5 i 2.

Estenometops els 9, 2, 1 i 6: Són metriometops els 8, 4, 7 i 5. Clinometops els 1, 2, 9; una mica menys els 4, 8 i 7. Mesoclinometops els 6 i 5. Esferocròtals els 11, 4, i quasi l'1 i el 6. Platicròtals el 2 i el 5. L'1 sembla ésser fenòcig, i en els altres no pot precisar-se.

En la corba frontal s'ordenen del més ortometop al més camemetop, des del 6 i el 4, pel 12, 7, 10, 11 i 1, als 9, 8, 2, 3 i 5. En la corba occipital cerebral passen de la curvoccipital del 12, per 10, 8, 6 i 5, a la planoccipital dels 4, 2, 1 i 7, i sobretot dels 9, 11 i 3.

Per llur tamany són una mica petits els 11 i el 8, una mica grans el 2 i el 4, i gran el 3 intercalant-se de major a menor els 12, 9, 5 i 7, 6, 1 i 10.

El terme mitjà de l'índex cefàlic dels 12 cranis és de 79'5, que en els cranis moderns no és sobrepujat a Espanya (i això encara en el viu) sinó en les províncies de Lugo, Astúries i Santander, mentre que superen a la de Lleyda 15 províncies, segons Oloriz. Segons Sánchez, en aquesta província hi ha 55 % mesocèfals (dels 12 de Solsona, ho són el 50 %), 21 % braquicèfals (pel 25 %), 2 % hiperbraquicèfals (pel 17 %), 19 % dolicocèfals (0 %) i 3 % hiperdolicocèfals (8 %). Més aproximació es troba en la comparació de les dades d'Oloriz per partits judicials; és cert que el mateix de Solsona és el més dolicocèfal de la província, amb 76 en el viu, i el segueix Sort, amb 77; la Seu d'Urgell, Cervera i Lleyda passen ja a 78, Tremp a 78'9, la Vall d'Aran a 79, i Balaguer a 80 (amb Sant Feliu i Terrassa). Això indica que per la Vall d'Aran, Tremp i Balaguer hi ha una mica d'influència transpirenca, que, segons l'observat en els dòlmens, data de milers d'anys.

De les sèries modernes europees no superen en índex ossi la de Solsona sinó les de regions en què domina avui la raça alpina, també hipsicèfala. L'índex d'altura de la volta sobre la línia glabel·la-iníon és en l'1 de 60'1, en el 2 de 59'8, en el 3 de 54'2, en el 4 de 67'7, en el 5 de 58'8, en el 6, de 60'3, en el 7 de 51, 1, en el 8 de 66'5?, en el 9 de 51'1?, en el 10 de 58'1, en el 11 de 59'9, en el 12 de 63'4; superior al tipus Disentis en els 4, 8 i 12; en els 1, 6 i 11 molt pròxim al dit tipus, com també el 2; en els 7 i 9 semblant al de Brünn. L'índex fronto-parietal no dissona, com tampoc el frontal; el de curvatura de l'escama superior de l'occipital és, per terme mitjà, de 94'5, intermedi als de baveresos, tirolesos i suïssos, en els quals apareix ben accentuat el tipus planoccipital; el de curvatura parietal (88'2) no dissona, i el de la frontal (86'3) és menor, però cal tenir en compte la deformació pòstuma. Per estar mancats tots aquests cranis de cara, no poden ésser definitives aquestes comparacions.

L'índex cefàlic mitjà de 79'5, amb un índex de variabilitat o desviació constant de 5'258, una mica excessiu, mostra una error probable de $\pm 1'024$; la seva aproximació a l'índex de la raça de Grenelle (83'6) pot ésser major o menor, però no arribaria a acostar-se més a la de Cro-Magnon. El seu índex asterio-parietal mitjà (de 78'2) és major que en ambdues, i aquestes amb prou feines es diferencien entre sí. L'índex aurículo-parietal de 6 cranis és, per terme mitjà, de 86'2, i succeeix la mateixa cosa que amb l'índex anterior. El fronto-parietal de 8 cranis (66'2) és inferior al de Cro-Magnon i idèntic al masculí de Grenelle. La corba horitzontal (de 516) s'acosta més a la de Grenelle; la supraauricular (de 311) és intermèdia; la frontal (de 127) és més pròxima a la de Grenelle; la parietal (de 126'6), més pròxima a la de Cro-Magnon; l'occipital cerebral (de 68), intermèdia; la cerebel·losa de 7 cranis (50), també. Les comparacions individuals es dificulten, per ésser els cranis incomplets en allò que més hauria de determinar-los.

TÍBIES I FÈMURS

La tibia n.º 1 té 368 mil·límetres fins a la superfície articular del tars sense el mal·lèol; si suposem que aquest fes 6 mil·límetres, donaria, amb una longitud total de 374, una talla femenina de 1'65?

L'índex cnèmic d'aquesta tibia a l'alçada del forat rutrici és de 72'2 (26:36), euricnèmic; el de la meitat de l'alçada, 78'7 (24:30'5). En la tibia n.º 2, el segon de 65'5 (19:29)? En la n.º 3, de 69'6 (24:34'5)? En la n.º 4, de 60'3 (20'5:34)? En la n.º 5, de 70'4 (19:27)? En la n.º 6, de 56'7 (19:33'5)? En la n.º 7 ò N. 2 de la data d'excavació és de 67'3 (18'5:27'5)? En la n.º 8 ò N. 14, de 79'0 (24'5:31)? En la n.º 9 ò N. 17, de 67'7 (21:31)? En la n.º 10, de 85'2 (23:27)? En la n.º 11, de 65'5 (19:29)? En la n.º 12, de 73'4 (23'5:32)? En la n.º 13, de 57'1 (20:35)? En la n.º 14, de 65'5 (19:29)? Cal fer la salvetat, per evitar equívocs, que els números de les tibies no corresponen als dels cranis.

No poden considerar-se com platícnemes sinó les marcades amb els núms. 6, 13, 4, i amb prou feines els núms. 2, 11 i 14. El terme mitjà de l'índex a la meitat de l'alçada és, en 14 tibies, de 68'7.

El fèmur n.º 1 té un índex platimèric de 75'0 (19'5:26); el n.º 2, de 78'2 (21'5:27'5) (la direcció és dubtosa, per mancar-li el cap, coll i trocànter); el n.º 3, de 78'3 (23'5:30) (la direcció dubtosa); el n.º 4, de 81'4 (24:29'5) (direcció dubtosa); el n.º 9, de 67'2. Terme mitjà, 76'0 amb força platimeria.

L'índex pilastèric és en el n.º 1 (dret) de 117'9 (23:19'5)?; en el n.º 2 (esq.), de 108'3 (26:24)?, en el n.º 3 (dret), de 116'7 (28:24)?; en el n.º 4 (dret), de 103'6 (29:28)?; en el n.º 5 (N. 17), de 114'3 (24:21)?; en el n.º 6, de 110'7 (31:28)?; en el n.º 7, de 107'3 (29'5:27'5)?; en el n.º 8 (N. 13), de 103'6 (29:28)? Terme mitjà, 110'3, amb força pilastra. — TELESFOR DE ARANZADI.

SISTEMA DE LECTURA PÚBLICA
DE CATALUNYA. FIGUERES

1036275882

C.L. *CD11/82*
MANCOMUNITAT
DE CATALUNYA

BIBLIOTECA POPULAR
DE FIGUERES

Reg. *3127*

Sig. *571.94(46.7)*

Pos.

